MILA MIHOLJEVIĆ

NA NJIVAMA

MATICA HRVATSKA

13039

MILA MIHOLJEVIĆ

NA NJIVAMA

ZAGREB 1937

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

Tisak
Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb

Širokom ravnicom duvaju vjetrovi. Bogata zemlja rže od obijesti i obilja teškog klasja, a po njoj kao sirotica, što pabirči klasje, vuče se bijeda.

Po dvorištima bukte ognjevi. U kotlovima se peče rakija. Nad selom lebdi pijani krik jesenske noći. Velika oblizana čaša dotiče se usnica. Iz daha i odijela isparuje se miris, koji se osjeća danju i noću one blagoslovljene godine, kad urodi šljiva.

I djeca su pijana. Češu se smetenim glavama o materinje suknje, ali i suknje vonjaju po rakiji. Među njima je i mali Tunija. Razbjesnilo se dijete i tjera od sebe mater, oca i susjede. Oni se pijanom djetetu pričinjaju đavolima, što pomamno zaigraše oko kotla. U usta mu usuše oštru tekućinu, koja se u prsima pretvorila u oganj. Plače i boji se vatre. Brani se rukama, kao da plamen ispod kotla dosiže do njega.

Žene se smiju i paze, da se pijano dijete ne opeče.

Tunijina baka, mršava i krvavih očica, sjela na panj kraj kotla. Po njoj se razlio odraz ognja, pa kao da joj u njemu izgara sitno tijelo. Naslonila se na lakat i pjeva, kao da plače: Da zna zora, što je milovanje . . .

Po čitavom selu u svakom trećem dvorištu peče se rakija. U takvim noćima, kad je selo opijeno, procvate ljubav, ljubomora i samosvijest, kao veliki noćni cvijet, što uvene do dana.

Ljudi se sjećaju svih davnih uvreda. One dobivaju kao i sve oko njih neomeđene oblike. Oni jecaju. Stenju od neke težine, što ih davi i steže upaljenu krv, koja se ohlađuje, kad ubodu nožem u nečija leđa.

Iza plotova djevojke vjeruju pijanoj momačkoj zavjeri za užitak ove noći.

Baka se umorila. Ne pjeva više ljubavne pjesme. Starački i drhtavo prešla je na crkvene melodije, a sve je to neobično i nenaravno, pa omamljeni svijet zastaje pred njom s podrugljivim smijehom.

Mali Tunija, koji se nešto istreznio, ne može gledati svoju baku, jer mu je čudna i tuđa. Dolazi k njoj i govori joj oštro, kao da se za nju stidi pred svijetom: Bako, što ti je?

Baka nad njegovom glavom prolijeva suze, koje ga zapeku, kao da je nad njim držala upaljenu voštanicu, pa se od nje otalile kaplje, i pjeva dalje. Kroz slabi starački glas ječi sjećanje sviju dragih prošlih napora na dugim proštenjarskim putevima Majci Božjoj Voćinskoj.

Prijeko u dvorištu pijani susjed tuče ženu. Pala mu na pamet neka davna sumnja u njenu vjernost.

Žene onih siromaha, što u jeseni obilaze sa sjekirom i pilom na leđima tuđa dvorišta, pobrale su rajčice u vrtu. Na četvrt jutra ne može se saditi šljiva. Kraj toga kotla čekali su dugo i strpljivo, dok nije prokapala gorka rakija.

Ej, nije to šljiva, to je paradajz!

Otac, mati i djeca napajaju se gorkom rakijom od rajčice. Za kratko vrijeme oživješe sirotinjski kutovi. Otac pipa u mraku materina stegna. U pijanoj razdraganosti djeca krste jedno drugo imenima seoskih gospodskih sinova.

Drugi dan Tunijina baka požutjela kao spletena voštanica. Osjeća, da se starost dublje usjekla u slabe noge.

Ljubomorni susjed vidi kao na dlanu prostrtu bijedu svojih sinoćnih napadaja na ženu. Vidi modrice na četrdeset godišnjoj ženi. Vidi, da je ostarjela i troma.

Ona se šulja po kući s bolovima u krstima, i vidi stvarnost trijeznog dana. Ona je već stara, a on je sinoć bio pijan i lud. Ona se ponesla onim, što je popila, pa je klečala pred njim i preklinjala se, plakala i podnosila udarce. Danas gleda na sve, kako u istinu jest. Marvu, mokro kukuruzinje još u polju, jutrošnji mraz, šuplju dječju obuću i sirova drva, što pište.

Žena onog siromaha, što se napojio rakijom od rajčice, predbacuje mužu neopreznost. Kletvama bi htjela prokleti i izjaloviti muževo sjeme, što nosi od sinoć u utrobi.

Tunija bljuje cijeli dan. Djed je i danas pijan. Tetura po kući i nosi bocu rakije. Mali, pij! To tebi tvoj dedo daje! Pij! Ne ćeš!? Onda ćemo ovako: Dedo otvori dječaku usta. Rakija zagrgoće u grlu sekundirajući dedinom grohotu. Mlaz pobljuvane rakije prsne iz Tunijinih usta i zalije djedu nos. Buda-la — budala, psuje djed, a dječak se svija i povraća.

U Tunijinoj kući svaki dan su bile velike svađe. Bilo je njih mnogo u kući. Djed, baka, dva strica, njihove žene i djeca. Tunijin otac, mati i braća.

Dogodilo se tako, da je na livadi bilo rastrto već napola osušeno sijeno. Nebo se grozilo strahovitom grmljavinom, pa dok se činilo, da gromovi udaraju u vrhove šljiva kraj kuće, družina je krotko i plašljivo odgovarala litanijama stare bake. »Smiluj nam se, Gospodine!«

Upaljena svijeća i grančica vrbovih maca, posvećena na Cvijetnu nedjelju, predstavljaše žrtvu dragome Bogu, da umiri njegovu srdžbu zbog ljudske zloće. Tekle su Zdrave Marije i litanije u tjeskobi i ježenju djece, dok je na livadi bujica raznosila rastrto sijeno. Bili su kao pokorna djeca, koja mole Boga, da ih očuva od zla i nevolje, a kad su se gromovi odmakli od sela, i netko donio vijest, da bujica nosi sijeno sa livade, krotki, ustrašeni ljudi pretvorili se u bijesnu čeljad, što se rve, grize, napada, brani i spliće u klupko jedne velike svađe.

Propade sijeno. Uništi ga bič Božji, a ljudi podivljali traže uzaludno onoga, koji je kriv, što sijeno nije skupljeno prije oluje.

Mali Tunija razmišlja, kako bi bilo, da se dogodi čudo, pa da Bog prođe štapićem preko livade i na njoj stvori gomile osušenog sijena. Kako bi se kuća najednom smirila, a ljudi i žene, što se hoće da pokolju noževima, lijepo bi se izljubili i izgrlili. O, kako bi to lijepo i dobro bilo! Ali kiša pada, kao da ju Bogo odozgo siplje s milijun kablova, a u kući promukli glasovi naricanje su za propalim sijenom.

U blage večeri, kad jorgovan miriše, Jazićeva družina kao da je uznemirena spokojstvom oko sebe, a svađe su dolazile od nutarnjih razdraženja.

Bilo je tako, da je jedna strina mrmljala od jutra do večeri, kako bi njena jedina djevojčica imala voditi u bijeloj haljini Tijelovsku procesiju. Dok je pred jetrve prostirala svoju želju, da se bijela haljina za njenu kćer kupi iz zajedničkih novaca, jetrve su dotle pokazivale poderane turove na jedinim hlačama svojih dječaka.

Tunijina mati svaku veče šapuće ocu o Pavi, najstarijem Tunijinom bratu, koji leži bolestan u vojničkoj bolnici u nekom dalekom gradu. Bolesni je Pavo zaklinjao mater u posljednjoj dopisnici, da mu pošalju nešto novaca, da mu netko tamo kupi naranču, kojom bi gasio žeđ, i da mu kupi marku za pismo, u kojem bi im pisao o svojoj bolesti.

U tim danima došla su i gospoda iz općine za namet, a novaca nije bilo.

Dok se muškarci potajno bune proti općinskih činovnika, koji su im htjeli otjerati kravu, mati Tunijina nosi u svojoj pameti krvave sočne naranče, iz kojih kaplje sok na ispucana usta bolesnoga sina, kojega dvore tuđe ruke.

Na plač svoje jedinice, koja ne će imati bijele haljine, i ne će voditi Tijelovsku procesiju, strinine oči sijevaju kao munje.

Žene su šutjele — jer su muškarci navijali duge puste razgovore o tome, što bi se moglo prodati, da se podmiri jedan dio nameta i poreza. No ništa se nije nalazilo. Spokojstvo i ljepota proljetnih večeri diralo je žene kao slatka melodija harmonike, pak su uzdisale. U uzdasima je bio prigovor, kojim su razdraživale muškarce, a oni su beskorisno odmotani razgovor, kako da se dođe do novaca, nanovo namatali. Osjećali su beskorisnost svojeg truda i bili razdražljivi i spremni na svađu. I onda, kad se nije ništa drugo znalo da započne, da se nađe nešto dobro — napadali su jedan na drugoga, tražeći krivca ovoga teškoga stanja, i lijepom i tihom noći ozvanjala je teška svađa Jazićeve družine.

Tako se živjelo u njihovoj kući, dok se nisu podijelili. Tunijini roditelji su ostali u djedovskoj kući s djedom i bakom.

U jesenske večeri skupljahu se kod Tunijinih žene iz susjedstva, da zajedno provedu veče.

Petrolejka još ne svijetli, jer još nisu postavljeni tkalački stanovi. Kroz prozor viri crna prokisla noć. U njenoj su mračnoj dubini skriveni svi užasi Tunijinih sanja. Malo svijetla kroz zatvorena vrata štednjaka osvjetljuje lica, koja svojom pokornom mirnoćom podsjećaju na suho lišće pod drvećem.

Tunija je imao devet godina, lijepe oči, zasjenjene dugim trepavicama, i dobro rezane crte na dječjem licu. Bio je bistar i zdrav. Išao je u školu i svašta tamo učio, pa nikako nije mogao složiti svojim malim dječjim mozgom sve ono, što je čuo i naučio u školi, sa svim ovim ovdje u njegovoj vlastitoj kući. Teško je to bilo, jer je sve ovo: i kuća i maja i tajo i sve oko njih tako sraslo s njime. Nikako nije mogao sebe ni zamisliti bez njih, kao da su oni drvo, a on kora, pa bi bilo neobično i bolno biti bez njih.

Susjeda kašlje i hrače. Tunija je znao, da ona ima sušicu i da ima veliku ranu u plućima. Sve je to on čuo od žena. Susjeda je žuta kao svijeća, što je baka pali na Dušni dan. Tunija ju silno mrzi. Kako mu je mržnja prevelika za njegovo sitno shvaćanje, ispada iz njega nespretno i ružno.

Kad se susjeda iskašlje i isplјuje hrakotinu, pa ju nogom razmaže, Tunija je svaki put izvan sebe od bijesa i žalosti, i tako mu je teško od toga, kao da suze i čemer ne može da izlije iz sebe, pa mu one prokapljuju u dušu. Nekoliko puta počeo je on namješteno mirno — uistinu sav je drhtao, kao da smrtno cilja u nekoga — govoriti o sušici, o tome, kako su u školi učili, da se hrakanjem šire bolesti.

Sušičava susjeda još se jače zgurila. Osjeća, kako ju bolest proždire. No činilo se, da nije razumjela ni njegovu pakost, a ni ono, što je govorio.

Drhćući od uzbuđenja htio je Tunija spriječiti majku, da ne pije iz lončića, iz kojeg je čas prije pila sušičava susjeda. Mati ga je začuđeno pogledala. Žene su se kratko nasmijale. Bolesna žena se snuždila, a onda ne shvaćajući sve to, osmjehnula se. Mati se napila iz lončića. Bolesna žena hraknula i rastrljala hrakotinu, gledajući u nju zamišljeno.

Sve je ispalo žalosno i neprilično za samog Tuniju. Činilo mu se, da se osramotio.

Kod njih je i malena djevojčica njegova vršnjakinja. Sjedi mirno među ženama i ne muči se kao on. Gazi ravnodušno po hrakotinama i zadovoljno se namješta za slušanje nekog pričanja. Ona guta riječi žene, koja jezovito i zlobno — jer zna, kako će to jako uplašiti djecu — pripovijeda, kako se pokojni Matko svake noći javlja ženi, pa joj kuca na prozor, cvili na tavanu i nateže ponjavu.

Taj pokojni Matko, u bunilu od rakije, mrcvario je ženu, a sada kao da joj zavida na miru, javlja joj se u snima.

Prestrašena žena, da ga umiri, plaća mise za njegovu dušu. Pripovijeda o svojim teškim snima. Iz teškog sna stvara zbilju.

Tunija i sva djeca oko njega tonu u grozotama.

U vlažnom zraku šire se bacili bolesne žene, a onaj užas o pokojnom Matku raste iznad dječje pameti.

Tunija se pripravlja, da buntovno krikne, ali on ne zna pravo, što bi htio od tog poznatog svijeta. Gura glavu u neke krpe, da ih ne čuje i sanja svoje sanje.

Tunija spava prvu noć u staji. U staji je sparno. Gusti mrak pada na oči kao gvozdeni poklopac, pa se oči bore za iskricu svijetla. Kod glave i prsiju gunj se lepljivo dotiče kože, koja je uzavrela i nemirna, kao da je tim znojnim dodirom podražena na svrbež, a s nogu se kliže gunj i bježi od njih, pa su noge ukočene i hladne.

Dok je spavao u kiljeru s roditeljima, tijelo se nije ledenilo pod gunjem, nego je lijepo utonulo pod njim u mekani spokoj.

Kraj njega diše i preživa blago, pa svojim noćnim nemirima umanjuje samoću prve noći, provedene u mračnoj staji. Kasnije, kad se blago umirilo, srce mu je žestoko kucalo. Nikako se nije mogao obraniti od onoga, što ga je davilo. U pameti je surovo proklinjao sve one žene, stare i mlade, koje su ikada pred njim govorile o strašilima i baucima. Nazivao ih je ludama, najglupljim i najmržim, a glavu je gurao pod jastuk čekajući — kao da je to baš suđeno ove noći i tome se ne može izbjeći — gvo-

zdenu omču s tavana, koja će ga povući gore k onim užasima, što su se gore skupili nad njim kao sudbina.

Stišće pesti, čvrsto i borbeno. Sluša kucaj srca i čeka.

U predzorje junica mu liže gole noge, a on nju ljubi među rogove.

Dolazi Rade, da nahrani konje. Kroz otvorena stajska vrata vidi, kako igraju zvijezde i pomalo blijede. On viče bratu ispod gunja: kobile te ne trpe. Okreću glavu na mene.

U to doba Tunija je bio čvrsto sraštен sa svim ovim oko sebe. Kobile, krave, junice, krmače i kuća, u kojoj su se često svađali i mirili, bio je u to vrijeme njemu nada sve zanimljiv život, koji je on dječački puno uživao, a da nikad nije o njemu mislio. Bilo je često u kući teško. Uginulo bi koje marše, pa je kuća izgledala kao da je u njoj mrtvac na odru. Tuniji je bilo teško podnositi žalost. Zavalio se na topla kravlja leđa, pa se na njima rasplakao neobuzdano i glasno. Bio je pripravan kopitnuti se i udariti svakoga, koji bi došao, da ga tješi.

Katkada je bio prozebao i mokar na paši, a nekad je prošao po koji proljetni dan s komadićem kruha u torbi. Crijeva su mu krčila od praznine, a on se tukao s vršnjacima. Krao je zelene jabuke, a onda ih ispljunuo i bacao krmači.

Jednom su ga zvali, da nešto pročita. Pročitao je slabo i radi toga se zbunio. Pokupio je školske knjige, razderao ih i ravnodušno gledao, kako na đubrištu trunu crna slova, koja je nekad milovao očima.

Tunija je tako zašao i u momaštvo. Jedne nedjelje u novom odijelu prošetao je selom s drugovima složnim dugačkim koracima.

Još je tada u njima vrištala bjesomučnost nestišane vatre mladenaštva. Oni su se još do juče ubijali šakama i kidali kalame s voćaka. Takva jedna nedjelja, blagdansko odijelo i zagrljene ruke pretvori ih naglo u mladiće. Osjetili su svoju osobu i sposobnost na ogledu ženâ. U poznatim kućama nudili su ih, da sjednu, i razgovarali s njima kao sa starijima o žetvi i porezu. I sve, što su ti šesnaestgodišnji dječaci radili i govorili, bilo je namje-

šteno, da bi izgledali ozbiljniji. Tako su važno i ozbiljno počeli ispijati prve čaše rakije, koja im nije prijala, i od koje su grčili čeljusti.

Oganj je proždirao utrobu, a lica se zažarila kao zrele rajčice u sunčanom sjaju. Kad su osjetili, da će govoriti ludosti i plesti se u ozbiljnom govoru, odlazili su u birtiju. Tamo su rigali staro, i uzimali novo. Junačili se, teturali od jednog kraja ulice do drugoga, derali se i promuklo pjevali pjesme o ašiku, vinu i ljubavnoj boli. Htjeli su biti kao stariji prokušani ljudi, a bili su još slaba djeca, kojoj se uza sva nastojanja, da se uzdrže, želudac diže na bljuvanje, a rumena lica blijede.

Pijano deranje, po uzoru starijih, krupne psovke, govor o svinjarijama, koje još nisu pravo ni razumjeli — sve je to izgledalo na njima nepotrebno i smiješno, kao junačka nošnja, što ju navlači u stanovitim danima kržljavi nasljednik umrlih junaka.

Često su se previjali u mučnom izbacivanju dobrih nedjeljnih obroka, a iz slinavoga dječjeg lica bijedno su svjetlucale oči smućene i zaplakane.

Tunija tako proživi nekoliko godina do stavnje. Opijao se od ludosti običaja, radio ono, što su mu u kući zapovijedali, da radi.

Na dan stavnje činilo se Tuniji, da mnogi njegovi drugovi imadu na svojem golom tijelu samo oči, zapaljene alkoholom. Pijani goli mladići izgledaju kao nedorasli dječaci. Ispod mutne blijede kože izbočile se kosti, kao da su stale u razvoju onoga dana, kad su onako od šale počeli ispijati prve čaše rakije.

Vesela momačka pjesma, okićeni šeširi isprsuju momačku vrijednost. Obučeni mladići hrapavo ojkaju i mašu šeširima. Pokrivena je istina o njihovim neishranjenim i rakijom otrovanim tijelima.

Kad se Tunija povratio iz vojske, nekoji njegovi drugovi bili su oženjeni i imali djecu. Jedno jutro prižnjene zemlje više ih je zanosilo, nego bijele ženine grudi, naduvene od mlijeka.

Tunija je bio najmlađi od braće. Pavo i Rade bili su oženjeni i imali svaki po jedno dijete. Prije nego se otac

podijelio sa stričevima, zadruga je imala preko trideset jutara oranica i livada. Kad se podijeliše, oca zapade oko deset jutara, stara kuća i nešto marve. U desetak godina zakopao je Tunijin otac oca i mater, oženio dva sina, umro i ostavio trojicu sinova, kuću, što se držala kao truli babin zub, nešto duga i baštinjeno prokletstvo nesloge.

Jednog dana orao je Tunija na njivi. Podno nogu prevrtala se zemlja u masnim grudama. Nad njim je nebo tako blizu i golo, bez i jednog oblaka. Sve je bilo tako lijepo i skladno. Sunce je grijalo zemlju. Zemlja vonja teškim mirisima mirovanja i životom onih tisuća glista i grčica, što ih plug prevrće i ostavlja za hranu gavranima. Tunija se naduo od radosti, kao da je napunio usta okusom prolistalog lišća, što vonja mladošću i uzbudljivim počecima. Spokojno se kreće za plugom i vikne pokatkad konjima: Bista, ha. Bista, ha! Hej! U glasu mu rza smijeh, kao da viče samo radi toga, da mu se jezik ne prilijepi za nepce. Nesvijesno osjeća jedno očekivanje, kad pane noć i kad pođe s konjima kući. Da udovolji pustoj čežnji, pjeva snažno pjesmu, što ju je naučio u vojsci. Razgaljena prsa okrenuo je prema suncu, da ono posuši kapljice znoja, što od naglog rada prsnuše po koži, a ugrijana koža žarila se rumenim pjegama. Srce mu kuca uzbudljivo i kao da daje takt snažnom glasu, od kojega se nadimlju prsa.

Poslije podne Tunija završi tugaljivi sevdah. Pjesma mu dosadila. Čežnja se raziđe pustim poljem, a njemu ostale sitne rasute misli. Eno tamo Đukini izorali. Sutra valja ići s konjima u mlin. Da li se Pavo opio, ili ograđuje plotom vrt?

Kad se spustio sumrak i ptice odletjele za suncem, jedna djevojka prođe stazom. Tunija pusti konje na neizoranu brazdu i pođe prema djevojci, lomeći se kao uzdrhtali parip od naglo skupljene čežnje.

— E, pošla ovuda danas... a ja sve mislio dosad, hoćeš li ili ne ćeš li proći?

— Znala sam, da oreš ovdje.

Tunija kruži kao pijevac oko djevojke, dok ona nešto smetena i radosna sjeda kraj njega na stari kaput.

Ne laže Tunija. On je osjećao, da će proći neka djevojka, pak prošla je eto Jela, topla i rumena i tako je sad blizu njega.

Ona se čas prije umila ljubičastim mirisavim sapunom, što ga je juče kupila od Dalmatinca za nekoliko prokriumčarenih jaja. Šapće mu nešto i prigovara. U laskavoj mekoti glasa smijeh je razigranog srca. Govori mu o nekoj djevojci, s kojom je sinoć prošao kraj njezina prozora.

Tunija se zakvačio o nju očima, a oči su mu kao zreli kesten, i njoj se učini, kao da je zapela za njih, i njiše se na njima kao sretno dijete.

Tunija je pijan od želja, te ih izlijeva u djevojčinu svijest; oboje su pijani, kao da su ispili bocu ukuhanog vina.

On govori istinu, da mu je ona djevojka, s kojom je sinoć prošetao, hladna voda, što je protekla. Nijedna žena na svijetu nije mu sad draža od ove lijepe djevojke, što ga dodiruje crvenom podsuknjom.

Kako je to lijepo! On ju je iščekivao i sinoć, i ako je išao s onom drugom, mrskom djevojkom, a ona je stajala iza prozora, i srce joj je pucalo od jada. Osjeti, da je tako blizu tom snažnom momku, kao da su im duše srasle kao blizanice. Pričala mu je pola u plaču, pola u smijehu jedan teški ispad maćehe, vještice, radi toga, što je zaboravila pomusti kravu. No sad je kraj njega i dobro joj je. Nikoga ona nema na svijetu osim njega. Malo prije srce joj je pucalo od jada i straha pred maćehom, koja od mržnje i nekog zla u sebi rije joj nokte pod kožu, dok žedna njene krvi ne vidi, da kaplje rumena i topla. Evo! Tu na ruci još je zgrušana krv! Ne boli nju ruka, nego ju boli srce i mori žalost, što je ona Bogu skrivila, da s njom tako rade.

Sve to Jela šapće Tuniji, i dok glas plače, oči su joj nasmijane. Dobro je njoj ovako uz njega i osjeća se, kao da ju je Tunija sakrio u prsluk, pa je zaklonjena kao ptiče, i svejedno joj je, što se vani događa.

Jela se naplakala na Tunijinom ramenu. Konji su nestrpljivo čekali promjenu. Zrak je bio hladan i kao ovlažen isparivanjem izorane zemlje. Na nebu se pokazao mjesec, blijed, kao dječji nedopečeni perec. Jela zadrhće, kao da joj je Tunija uzeo u ruke srce, pa ga stišće tako jako, da ono kucka i treperi, a nabujala krv izlijeva se iz

njega. Mjesto srca momak stišće šakama male djevojačke grudi i polako ju sve više privlači k sebi.

Kasnije se njoj sve to činilo, kao da je lijepu božićnju jabuku, spremljenu u ladici za božićnje poklone, prije reda izvadila i darovala momku.

Preko dana beru kukuruz, a u veče moče djevojke ruke u mlačnoj vodi, da omekša hrapava koža. Sve one imadu narudanu kosu oko čela, i rumenila na obrazima, a u rukama im se razapeo umor, što obnavlja prošlo stiskanje pesti oko kukuruzovih klipova. Sve su one izmorene, ali ih tjera usplahirena želja od odmora i od očevih grubih savjeta:

— Noćno skitanje je za one, što zorom crkavaju i u perinama prevrću gnjilo tijelo.

One ipak odlaze, da im se ne ukrade jedno veče kratke njihove mladosti.

Jela Matasića zadihava se i dovršava posljednje večernje poslove. Djevojke ju čekaju. Njena maćeha, jaka i gruba žena, koja izgleda, kao da je sva izderana od današnjeg branja kukuruza, zapovijeda Jeli, da pobere grah u vrtu.

Djevojke odilaze, a Jela bere grah. Kad začu djevojačku pjesmu iz daljine, i kad joj se oči zamute suzama, baca pune pregršti graha u zrak i odilazi stazicom gladna — jer još nisu dospjeli večerati — i s grižnjom savjesti, jer grah je hrana u loncu i dinar u šaci na pijacu.

Putem određuje cijenu večerašnjem sastanku s Tunijom. Valjak u glavu ne će ništa značiti. Može da nateče čvor na čelu, no to se izdrži. Nego što će, ako ju večeras istjeraju iz kuće, a kiša pada, i noć je mračna? Ona će udarati očajno, ludo od straha po vratima, da joj otvore. Na nju će se izlijevati voda iz žlijeba, a oni u kući pritajit će se, da je ne čuju; ona će tražiti prljavi stajski ležaj, a u jutro će biti bolesna i zaudarati po đubretu.

Imala je Jela dvadeset godina, lijepo okruglo lice, koje samo za proljetnih radova bude grubo i kao ispečeno od lišaja. Pred desetak godina umrla joj mati, odležavši nekoliko zimskih mjeseci, da u proljeće ostavi muža, dvije curice, neizoranu zemlju i veliku brigu. Druga žena do-

spije, da posadi krumpire i zelenje po vrtu. Bila je to djevojka od trideset i pet godina. Imala je stopala, rašírena kao govedo. Prvu svoju obuću zaradila je beručí hmelj. Sva je ona bila, kao da je izrasla na prostranim poljima, na kojima je od proljeća do jeseni ostavljala srž svoje mladosti i zarađivala dvanaestdinarsku nadnicu. Njoj se činilo, da se samo zato i rodila. Došla je k njima kao dobra ptica, da prinosi hranu dječjim kljunićima, da im češlja kosu i čisti izleženu gamad. Istrijebila je s njih tupost glada i zapuštenosti, što se ukorila za materine bolesti, pa ipak je djeci bila slična svima zlim maćehama iz priča.

Maćehi Mareni bio je život težak od njenog početka, a ovdje kod njih bio je još teži. Ona je morala raditi mjesto bolesnog čovjeka i toliko se naprezala, da joj se lice iskrivilo, kao da uvijek diže teški teret, i tako joj ostalo iskrivljeno, usta otvorena, — bila je slična stroju, što od vremena do vremena propušta paru, da ne prasne. Radi tog svega drmala je djevojčice za kosu, psovala muža, koji se razbolio kod prvog oranja, a dizao se iz zapećka, kad je zimnica bila spremljena u kuću, a vruća rakija ugrijala tijelo. Održao bi se tako u pustim zimskim danima, dok iz zemlje ne izmili gamad — dok zemlja ne dahne na njega toplim vlažnim dahom, a onda on bježi od nje, jer mu ona pije snagu. Ne ide k njoj, nego stenje na klupčici i bunca o rodnoj zemlji, kojoj je davao godinama krv i meso svoje — a sad ovo posljednje, što mu je ostalo, čuva od zemlje i sunca, da ga ne ispiju i ne ubijaju svojim dahom. Marena je onda tukla djecu, klela udes, što je prati od poroda, i što se s njom grdno pošalio te ostarjeloj prostro ležaj uz bolesnog čovjeka. Ona i jest Jeli razderala prvu radost i izgazila nogama jednu vezenu krpicu, na kojoj je curica, zapaljena od užitka, izvezla prve šare. Crvene i plave šare propadoše pod Mareninim goveđim stopalima. Djevojčica procvili prvu svoju bol u šljiviku, a Marena se zabrine, da takove ludosti ne odvedu curicu od pravoga rada, za koji je stvorena, za motiku i srp, pak je pazila na nju, jer ova je potajno grabila sebi ovakove male radosti. Odnosila je krpe u susjedstvo i tamo drhtala od straha, da je maćeha ne zateče, i žarila se nad

šarenim vezom i tako se od maćehine ruke i života kraj nje malo po malo izmijesila u plašljivu, prkošljivu djevojku, što se uvijek kod svake svoje radosti, a za njima je čeznula svom dušom, boji, kao da sebi prisvaja nešto tuđe.

Jela odlazi s djevojkama u školu. Školski su prozori rasvijetljeni. Svijetlo bulji u vlažnu noć i miluje srca.

U domu maja nemilo kašljuca i pljucka po njihovoj radosti. Kotrljaju se blatne bundeve, dovezene iz polja. Seka i mali bajo imaju zažarene oči, pa krotko stišću nagnojene kapke i strašno se šale oponašajući sljepačko tapkanje po kući.

Miluju osvijetljeni školski prozori. Na otvorena vrata učiteljeva stana nahrupiše mirisi tople i dobre večere, a nozdrve se rašire pohlepno, polugladni želuci uzdrhtaše, a suze vrcnuše od ushita.

Gospodin osjeti čežnju za svojom dobrom večerom — pa zatvori vrata, i odvede ih tamnim hodnikom do školske sobe.

Kad dolaze mladići u mračne hodnike, djevojke im pružaju svoje narudane kose na dodir i pripremaju se na obijesni tanki cik. Momci traže kožu njihovih koljena. Tanki cik zaglušuje se u prepasti.

Gospodin ih uči jednu diletantsku predstavu. U tom selu pobijelila mu je kosa i nabrala se koža oko sljepoočica.

— Danas ste mnogo radili, zato su vam tako umorna lica. Još nekoliko puta, i onda ćemo se iskazati, što znamo.

Gospodin se znoji, pokazuje, vrti se u nerazumljivom dalekom svijetu igrokaza. Mladići i djevojke su drvene lutke, što po komandi miču usnama, dižu ruke i spuštaju ih.

U igrokazu su čudni ljudi, obučeni u seljačko ruho, koji piju ocat mjesto rakije, koji drugima na veselje izigravaju iskrivljene riječi. Njih može svatko žedne prevesti preko vode, a sve to da pokažu svoju glupost i njome da zabave svijet.

Na koncu, kad se tijelo i udovi oslobode drvene ukočenosti, gospodin zapuši cigaru: — Bit će dobro, djeco!

Djevojke rastvorile uške ispod zavijene kose, a pamet im bježi doma k maji, koju je iza večere lovila slabina. Otac je ostao kod pečenja rakije, i svašta može da bude.

Momci stružu nogama od nestrpljenja. U mraku će hvatati plašljive golubice.

Gospodin govori o posljednjoj večeri, o birtaševoj velikoj sobi, koju će cure iskititi papirnatim ružama i trakama šarenog papira. Govori o jednom članku u nekom ilustrovanom tjedniku s naslovom — Napredak u selu N... — uz koji će biti njihova fotografija.

Djevojke uznemireno grcaju, odobravaju, a pamet kruži po svim onim kasnijim zbivanjima na putu u mraku do kuće, a kod kuće?! Bože, svega prije željenog počinka.

— Idite, djeco! Malo pomalo dižemo selo. Neka čiče u starinskim kožusima otope srca, kad vas vide na daskama. Neka vas vide oni jadni, što drže knjigu s obrnutim pismenima.

Kad ode u stan, uzdahne od napora. Teško je micati drvenim udovima lutaka.

Vani netko ciknu preplašeno od nenadane snage i vatre, u kojoj se sprži svijest i raspe u pepelu.

Trebalo bi ih dobro nasititi, osloboditi očeve od proklete rakije, matere od potajnih dugih bolova, koji ih odvlače u grob. Hrane, lijeka, bolnica, dobra života, i bilo bi drugačije. Nestalo bi pečalnih lica. Lutke bi oživjele.

Mali dragi člančić u novinama. Fotografija, a u sredini sijeda mirna vlastita glava,... luč, što svijetli.

Nemilo u pameti udaraju krive papirnate ruže. Trgaju se vrpce šarenog papira i svijaju oko vrata.

Ne vrijedi to sve pišljive cigarete, koja, kad se ovako razmišlja o koječem, ne prija i ima bljutak tek, ali svečana predstava će ostati. Ostat će i člančić u novinama, a iza toga kao i dosad stari će gospodin nemoćno slijegati ramenima.

Jesenske su se magle vukle nisko po zemlji i skrivale torbe beskućnika, kad se digoše s ležaja, a po sjenicima ostaviše gamad, što im je u noći ispijala krv. Zijevanje je rastezalo obline obraza — a jutarnja hladnoća oblagala kožu pepelnim maškom. Cure su šopale guske za prodaju

— a matere muzle krave — zeble — i skupljale suknje oko svojih utroba — gdje su se skrivale podmukle ženske bolesti.

Jelina maćeha Marena mijesi kruh — oštar kao brus. Teška briga i pakost zapretana je jutarnjim poslovima — kad začuje iza vrata uzdisanje djevojke, što se muči nečim teškim. Marena se sjeti svoje teške brige, pa sikne: — Ide joj dijete na usta, pa ju davi.

Mareni lice potamni kao čađavo tijesto u rukama. Jela je noseća — a ona ne zna, kako da joj pomogne. Marena stara, neplodna, nije znala, kako da pristupi ženama, i da se savjetuje s njima, kako da unište dijete. Kao da ju je ta teška briga ščepala pod grkljanom, pa ona vrišti od jada i udara Jelu. Što će biti? Ni otkud ne dolazi pomoć — a dani odmiču, sve jedan po jedan. Marena prosu suze u čađavo tijesto i baci ga u jednu stranu korita. Otvori vrata izbe, u kojoj je Jela šopala gusku za prodaju.

Debela guska prevrće očima od muke, koja ju davi pod Jelinim koljenom. Jela se naslonila na stube, prljave od kokošjih izmetina, i tiho stenje od slabosti i gađenja, što ju svakog jutra muči.

Iz susjednog dvorišta čuje dozivanje žena. Žene momka. Peku velike masne gužvare — orehnjače — pa tucaju orahe — i nose brašno i jaja iz čardaka. Jela se zacenula od prisluškivanja — zaboravila, da gnječi pod sobom gusku — i razmišlja uvijek o istom — o debelom kumu — djeverušama — o posuđenoj haljini, o mirisu vina, što se u lokvicama razlijeva pod stolovima, o snašama — koje nju neuku podučavaju, kako se bori s patnjama teške nošnje djeteta. Marena nešto mrmlja, Jela se strese i osjeti najednom — kako su sve sanje o ženidbi uzaludne. U kući nema vina ni mesa. Tunija bi nju uzeo. Radije bi on spavao s njom u kiljeru, nego se povlačio po vlažnim štagljevima, ali ove jeseni nemaju čime — a u proljeće će poroditi dijete. Ništa ne može da izmisli. Žene se u susjednom dvorištu prepiru o nekakvom ružmarinu — a ne znaju, kako tim razgovorom probadaju Jelino srce. U utrobi se nešto trza — a njoj se čini, da je zubima pregrizla kesicu životinjske žuči. Zaboravlja, da davi pod sobom gusku. Kad Marena otvori vrata, nađe djevojku i

gusku izvrnutih očiju. Marena skrši ruke od očaja zbog debele guske za prodaju. Izvuče je naglo i divljački ispod djevojčinih nogu — a onda tek, kad je gusku privela k svijesti, udari Jelu šakom po obrazu.

— Da li misliš o tome, što će biti, kad se okotiš?

To je bio rug, očaj i pitanje, i neka Marenina nada, da će se ipak nešto učiniti, da se odmakne od nje briga o djetetu. Po Jelinom obrazu prilijepili se grumeni tijesta, raskvašeni suzama. Ona diže prljave obraze i vrišti prkosno, izazovno: — Tuna će me uzeti, spremite sve za svadbu, — pa za dva tjedna idem odavde.

A otkud vino, kad se grožđa nismo ni nazobali; ljetos su nam crkle svinje od kuge, živad se prodala, u dvorištu je par kokoši i pijetao za sjeme. Još su te dvije debele guske sve, što se može prodati iz kuće, da se za njih kupi obuće i ruha za zimu!

Bilo bi dobro, da se cura uda. Dijete bi se rodilo u očevoj kući. Tako se rađaju i druga djeca. E, da nije bila jalova godina, kao ono prokleto drvo iz biblije. U kući nema ničesa, ni da se pošteno proživi do proljeća, a otkud da se kuća napuni svatovima? Otkud vino, pečenje i kolači? Ni da se pamet raspne, ne može se složiti to stanje u kući i nezasitna svatovska čeljad, koja od ludosti i želje za prevelikim obiljem želi, da su i kućni zidovi zaslađeni, pak da može zagristi od obijesti u njih.

A da ode od kuće kao udovica bez cike svatova, bila bi uvreda cijeloj rodbini, kumovima i susjedstvu.

Od svatova nema ove jeseni ništa, a dijete ipak ostaje. Djeteta nije trebalo. Kad dođu veliki proljetni poslovi, ostavljat će mati motiku i bježati kući s nabreklim grudima djetetu, što razdire od gladi grlo i utrobu.

Djeteta nije trebalo.

Marena zajauče i proli suze nad svojom i Jelinom sudbinom, a kako nije vrijedilo proklinjati godinu jalovicu i zlu sreću, ona od muke udari još jednom Jelu i zaciče kraj nje pakosno: »Otkud svadba? Tko će dati na dug? Što nisi na prokletu upaljenu krv izlila parenicu hladne vode?!«

Jela se ponovno svalila do guskina vrata, pa kako je sad dobro razumjela, da od svatova nema ni govora, plakala je tiho beznadno, daveći ispod sebe gusku, što je patnički prevrtala oči i otvarala usta od neduhe.

U nedjelju popodne zače se kolo željom djevojaka, da svojim jednoličnim tugaljivim ojkanjem dozovu k sebi pijane momke.

One počimaju tiho, a kod svakog ispjevanog stiha ponavljaju:

»Milo janje moje!
Ja i janje moje!«

Ispod suknje proviruje ukrućena čipka. Želja vabi k sebi momke, koji još piju po birtijama. Kad momci dolaze, potrese se zemlja, kao da je sve naglo obuzelo bjesnilo.

U mladićima gori krv, zapaljena alkoholom. Oganj, što ih proždire, prelazi na djevojke, te one povisuju kod ponavljanja napjeva svoj glas u najviši ton. Razigranost se penje stepenicama do vrha. Poludjele noge kao začarane ne gube takt u najvećoj brzini.

U sumraku gasne djevojačka stidljivost. Mlada tjelesa svezala se čvrsto rukama, da grudi bole od stiskanja, a glas promukao od podvikivanja, koje drži melodiju u najvišem stepenu jednog takovog zanosa radi slobode na malom komadiću zemlje i radi mladosti, što naglo gasne kod njih.

Miriše vino, znoj, uvelo cvijeće na prsima djevojaka i mast djevojačkih pletenica. Nadražuje miris prostih cigareta i šapat kraj zapaljenih obraza.

A sve to i nije radost. To je magleni uzbudljivi vrisak, iza kojeg dolazi umor.

Tunija vrišti, glas mu je promukao, a pod rukom osjeća Jelin izbočeni trbuh, i čuje u predvečernjem metežu njeno teško disanje.

Jela pjeva, a u stankama — dok druga strana kola odgovara — šapće: »Zar nije dosta, Tunija, zar ne bi išli iz kola?«

Oni se ne smiju maknuti. Jela je centar, u koji su upereni pogledi svih žena kraj kola, koje po svakoj njenoj kretnji i uzdahu tumače, da je istinito njihovo dokazivanje o njenom stanju.

Jelino pjevanje je napeti krik, što se u jednom naglom, vrtoglavom talasu kola prekine, i ona zapletena među podivljalim nogama nađe se u prašini.

Kolo se raspe.

Smijeh.

Tunijina kletva.

Jela je izmučena i zaglušena senzacijom, koju je besplatno priredila selu.

Kod kuće joj maćeha octom tare čelo, a rukom štipa u izranjeni stid. A onda sve ogluši i otupi pod očevim grubim šakama po trbuhu, što se bijedno napeo na nišan pogrda i udaraca.

Iza tog događaja Jela nije mogla izdržati u kući. Jedne večeri skupila je sve svoje krpe u stolnjak, i otišla s Tunijom u njegovu kuću. Prezir jetrva više je ciljao na siromašno rublje, stisnuto u stolnjaku, nego na jasno izbočeni trbuh.

Iza nekoliko dana bili su oboje pozvani župniku.

Kiša je oštro udarala o prozorska okna, pa se tišina u gospodinovoj sobi činila još tišom, mekanijom, i oni su k njemu dolazili na prstima po sagu, i bili smeteni kao djeca.

Pred gospodinom je bila otvorena knjiga: Povijest crnačkih plemena.

U hodniku je mirisalo predbožićnim mirisima, po kiselom zelju i kobasicama. Kućna čeljad kretala se po prostranoj kući, po staji, svinjcu, dvorištu, kuhinji i sve dovodila u red tako, da bude ovdje u gospodinovoj sobi tiho, da se čuje tuckanje dobrog sata, da se sja osvijetljeno gvožđe na užarenoj peći, da po prečistim prozorima plaze krupne kapi kiše, a na kućnom pragu da prosjaci uništavaju ostatke objeda i ponizno i krotko daju na ogled — ako to čini nekom zadovoljstvo — kako im od preobilja pucaju zaušnjaci. Sve u kući kao da se tako radilo i sve izgledalo, da izlazi jedno iz drugoga od staje — odakle se dobiva zdravi i svježi sir i skorup — i svinjca — odakle dolazi bezbrižnost za prehranu pozvanih gostiju — pa do hodnika — što miriše sitim mirisom kuhinje i zelja — i ravno do gospodinove sobe, da tamo bude mirno i toplo, i da gospodin osjeti mir i pokoj u svojoj duši i da sa

lektire o crnačkim plemenima pogleda kroz prozor, i tamo nađe site i zahvalne oči prosjaka, koji mirno odilaze i paze, da svojim stopama ne uprljaju čisto dvorište. I kad ih vidi ovako zadovoljne, gospodin pita svoju družinu:

— No jesu li se najeli?

— Do grla. Gotovo su zapjevali.

— Pa hvala Bogu, kad je tako!

Svaki dan kuha se u kući mnogo variva, tako da pretičak hrane nasiti par gladnih prosjaka, i gospodinovo odmaranje se oblaže zadovoljstvom. Prosjacima su napunili trbuhe, da se ispuni program svakidašnjeg spokojstva gospodinova. Odoše. Vjetar i kiša isprati njihov dalek put. Nitko više ne misli o njima, jer uvijek će doći drugi, da se na njima ispune riječi: »Oni baciše gladnima mrvice prevelikog obilja svojega«, da mogu reći: »Živimo po zakonima.«

Osim stalnoga programa, da se drži red u dvorištu, staji i kući, da se kuha varivo za beskućnike, pa da se mirno preživaju svi ovakovi lijepo uređeni dani, ima gospodin program svoga vlastitog rada. Njegov rad bio je, da izvrši svoju pastirsku dužnost, da sabere zalutale ovce u krilo svete matere crkve. U takvim spokojnim odmorima, iznad lektire o prošlim stoljećima, gospodin u mislima veze petlje za obraćenje duša svojih vjernika. Ovako spletene baca ih među narod poukama, ali i grožnjama sa vječnim prokletstvom, i zanositim govorom. To je bila gospodinova dužnost, njegov rad, iza kojega su dolazili veliki dragi odmori. Dobro jelo, vino, društvo, vožnje na vlastitim pastusima, čitanje ugodnih knjiga o prošlim stvarima, zadovoljstvo nad sitim prosjačkim želucima. Gospodin je manje išao među narod, da prebire po dobru i zlu, pa da ono, što ne vrijedi, odbaci; više je iz svoje sobe i crkve potezao mreže, koje su sezale do krova najmanje kolibice. Točno je znao, kako žive ljudi, žene, mladići i djevojke. Ako su bili gladni, bolesni, zapušteni, to nije bila grjehota, nego iskušenje. U to gospodin nije dirao, kao da je to iskušenje neko više naređenje. Grjehota i zlo je, kad se ljudi bune protiv iskušenja, kad žena vara muža, i čini time javnu sablazan, ako koji mladić, vrativši se iz svijeta, zanemari crkvu, ili cura zavoli momka druge vjere, ili se

ljudi igraju sakramenta ženidbe, ili starost u velikoj zapuštenosti pohuli na Boga i sudbinu.

Kad se čuje takovo što, mreže se potresu i rasteže zamka, da izvuče takovu dušu iz jame propasti i da je privuče k sebi bliže.

Gospodin je poručivao, prijetio, dok nije izgubljenu ovcu dozvao svome stadu, i ona u crkvi smjerno primila u sebe Boga.

Sila sotone gubi ovdje vlast. Zalutali ljudi u njegovoj župi, izbjeglice staroga dobrog života vraćaju se k njemu natrag. Crkva je nedjeljom puna svijeta. Kad se ljudi biju u prsa, kad su kao uzeti od velike pokornosti, te zaboravljaju na poreze, namete, prazne ambare, bolest, sirotinju, gospodinova duša kliče. Posao je dovršen. Moguće, da će se vratiti stara vremena i narod će biti zadovoljan koricom hljeba — te ne će zavidjeti boljem zalogaju brata svojega. Pokorno sagnutom šijom razveselit će i smiriti život svojih starješina.

U sobi je bilo prevruće. Jela se znoji od velike muke, a Tunija prevrće kapu u rukama.

Župnik im govori o strahoti grijeha njihova divljeg braka, o djetetu, koje se uzbudljivo valjalo u utrobi. Jela je trpjela, kao da ju je gospodin postavio na roštilj, pa se prži na vrelom stidu, a gospodinov mekani glas raspiruje ognjeni stid, te ona ne može više izdržati, nego zastenje od muke.

— Mi bi se već uzeli, ali u kući nema ni vina ni mesa ni brašna za svatove. — Svečani govor zape. Tu nije bilo svodstva sotone na put tijela. To nije bio prkos griješnog duševnog neprijatelja, da se s njime pobije za duše griješnika. To je sve bilo radi pedeset litara vina i desetak kila govedine.

Tuniji dodija prevrtanje kape, prelaganje tijela s jedne noge na drugu, pa presiječe nanovo započeti gospodinov govor: — Pa mi sada skupa živimo, što možemo?! Kad na jesen rodi vino i ostanu svinje u kocu, vjenčat ćemo se.

Nema kruha. To se zna, bila je loša godina, vino nije rodilo. Da nije gospodin imao lanjskoga, u podrumu bi

zijevala prazna burad. Stare svatovske običaje nije vrijedno dirati, a opet, ovakav život pod jednim krovom, divlji brak, sotonsko zavođenje ne može nikako da ostane.

Govorio im je još dugo, ali tako nekako, kao da sam osjeća, kako govori u prazno, kako sotona nema ništa s crknutim svinjama, sirotinjom mladenaca, i zakonima svatovskih običaja.

Jela i Tunija su otišli kući zaparenih obraza i oborene glave, kao da nose na čelu žig grijeha, ali ne učiniše po zapovijedima gospodinovim. Jela se ne vrati u svoju kuću, da tamo dočeka svatove.

U nedjelju je gospodin u crkvi oštro zaprijetio roditeljima, koji trpe u svojoj kući djecu u divljem braku.

Jela sad nije imala mira od prigovora zagrižljivih jetrva.

Ona se dogovori s Tunijom pa jednog hladnog adventskog predzorja odoše na vjenčanje.

Otišla je na vjenčanje u marami, kao udovica. Srce joj je plakalo, i bilo joj je tako, kao da se za njom vuku cunje njenih raskidanih sanja o jedinom slavnom danu u životu. Za njima su lajali svi neprijateljski pogledi rođaka i svih onih, koji bi bili pozvani u svatove, kao da im je ugrabila nešto lijepo njihovo, što im je po pravu pripadalo.

Suton je u selu zavijen u prašinu, zaglušen automobilskom trubljom. Auto okićen hrastovim grančicama vraća se iz slavonskih šuma. Nasred sela zapeo je u čordi lijenih krava, pa sad guta prašinu, kao vlastitu pljuvačku. Ocvale lipe mirišu po načetom truležu. Ispod njih prolaze trudne žene sa stisnutim nosom — negdje dahće vršaća mašina. Vozovi sijena nose kroz smradnu zaparu svježinu polja. Pred kućama čepe mala pospana djeca. Veća vrište u posljednjoj večernjoj igri. Njihov krik drma male pred kućama, te se bude iz drijemeža i čekaju, dok se mati ne vrati iz polja.

Na visokom vozu sijena vraća se Tunija iz polja. Njegove dvije curice pred kućom nose na licu dio popodnevne prašine, razmazane voćnim sokom. Od prevelikog milovanja ljetnih muha ostali su na obrazima crni tragovi.

U dvorištu je Jela debelih otečenih nogu u šestom mjesecu trudnoće.

— Zar si i ti išla Perinima na vršenje?

— Oderale bi mi kožu, da nisam išla. Tamo su me tri puta polijevali vodom.

— Zašto si išla, kad ne možeš?

Svojim osmijehom Jela ujeda Tunijino razdražljivo raspoloženje. Na njegovu licu živo igraju mišići.

— Nisi trebala ići!

Jela ne odgovori, kao da je rekao nešto ludo i nepotrebno.

Sparinom se dizao oštri miris gnojnice. Jetrve su naslutile razgovor između Tunije i Jele, lice im se smračilo, pa su šutke hranile krave i živad. Pavina žena nakostrušila se i izazovno očekuje Tunijin prigovor radi Jele. Što je ta Jelina gospodska slabost spram jada, koji nju ždere! Pavo čitav dan pije. Očekuje ga pijanog i ludog, da završi ovu večer jednim pomahnitalim napadajem svoje lude pameti.

— Gdje je Pavo? Zašto nije došao k meni na livadu?

— Leži kao svinja kod Perinih. Još se za dana nalokao. Da si ga vilama izbo, ne bi se maknuo od Perinog vina i rakije.

— A zašto ste gonili Jelu, da pomaže kod vršidbe, kad ne može?

Jetrve ugrizaju, kao razdraženo pseto u neku krpu, koju mu podmetnuše mjesto živoga mesa.

— Mogla je ostati kod kuće. Što nije proležala cijeli dan? Od nje nije bilo nikakve koristi. Protegla se tamo. Svijet se vrtio oko nje i polijevali smo ju vodom kao neku gospoju.

Jetrve su danas pomagale kod vršidbe. Bilo je jako sparno. Sunce je palilo ispod oblaka. Dok su nosile snopove gore na vršalicu, oko njih se vijala prašina kao dim. Po plećima je curio znoj izmiješan gustom prašinom, i sitnim ivercima slame. Još nisu dospjele, da operu tijelo, leđa su kao upaljena svrabljiva krasta, a svaki prigovor sad ih bode, kao šilo upaljeno meso. Briga ih mori radi pijanih muževa. Umor mili s tisuću mravljih nogu po tijelu.

Tunija je bio gladan i ljut, a večera — nevečera, podvostruči ljutinu. On je želio, da se dobro najede, opere

od znoja i prašine, i izađe pred kuću, da se tamo na klupi s nekim mirno porazgovori, kako plaća klasje. U takvu razgovoru, što se polako rasteže i uzima umor iz tijela, on bi se zagledao u zvijezde nad sobom i u njima tražio rješenje sutrašnjeg sušenja sijena na njihovoj velikoj livadi.

Gladan je, a večera je prigorena. Stara mati, kup kostiju i kože, ne može više pripravljati jelo, a nitko ne će da prihvati njenu dužnost, jer to kuhanje, sjeckanje kopriva za patke, čuvanje djece jedino je još, što se može staroj dati, da badava ne troši ono malo svagdašnje hrane.

Stara mati, suha avet, kao da je sama provukla svoje smežurano tijelo kroz tu hranu. Okrvavljene oči ne vide dobro, a tisuće ljetnih muha zuji oko nje, kao nevidljiva napast, dok drhtavim rukama pripravlja jelo.

Te drhtave ruke još su jedino, da u kutu prebiru čislo. Izvaljene krvave oči jedino su još da se odmaraju na krupnim konturama života među rođenom djecom. Šezdeset izrađenih godina ne dade joj ni jalove kamate, da proživi desetak posljednjih godina u miru.

Radit će tako iznemoglo, dok jednog jutra ne ostane u postelji. I tako će ležati dva tri dana, tiho stenjati, a kad zaželi, da joj donesu dobre čorbe, svi će znati, da je to predsmrtna želja. Jetrve će ju ponuditi čorbom, po kojoj plivaju žuta oka. Stara će okusiti dvije tri žlice, uzdahnuti, ali nitko ne će znati, da li je to od žalosti za masnom čorbom, po kojoj od dobrote prsnuše žuta okanca, ili za nečim drugim? Nitko se ne će sjetiti, kako je to čudno, da ovako šezdeset godina napregnutog života, svađa i napora ugasne tako tiho bez žaljenja, protesta i posljednjih poruka. Umrijet će, a da joj nitko ne će istražiti smrtnu bol. Tako, kao da je voda, što teče ispod vrtova, pljusnula o obalu i dalje otekla. Tako umiru sve ovakve stare žene. To je laka i sretna smrt. One u starosti iza svakog prošlog dana mole: Ne daj nam, Gospodine, duge bolesti.

Kad ona umre, zamijeni je najstarija jetrva.

Pavo je došao pijan. Boca slinavog grla, do pola ispražnjena, ublaži žestoki doček, što se očekivao kod njegova dolaska. Jela guta iz ponuđene boce. Svakim gutlja-

jem osjeća, da joj je lakše. Postaje sve veselija, a tako i one druge dvije jetrve. Doskora se žene izmirile. U jednom kutu čeka starica ugaslih očiju od želje, da se i na nju sjete i ponude joj bocu.

Drugi Tunijin brat, Rade, napaja se iz boce, a u bradu mrsi sve prigovore, kojima je očekivao brata.

Pavo je pijan; on viče suludo, doziva svjedoke, lupa po stolu. Kad mu se žena približi, da oblizne iz boce, on je udari pesnicom u prsa, prije nego je dovršila neki prigovor, što joj je ostao od onog popodnevnog jada, a ovako smetenoj od vina težak je na srcu. Žena je pala i udarila se o glavu. Djeca vrisnu, a stara mati, koju nitko ne ponudi vinom, tiho se nasmije.

Nad kiljerom se ruše zvijezde u neznane prostore. Kroz kiljerska okanca izlaze teški uzdasi. Kao stanka među teškim uzdasima udovi se pletu u kratkoj uvijek istoj igri krvi i živaca. Zatim se ponovno uzdiše, spominju prošle grdnje, a onda dolazi san, težak kao olovo.

Tunija je nekada za ovakvih zvjezdanih noći iza zidova bratovskih kiljera naslućivao čudesna zbivanja požude i slasti.

Žena s velikim trbuhom i natečenim nogama spominje u postelji sve pogrde, kojima su jetrve častile njihovo dijete, oblijepljeno pljuvačkama i mržnjom.

Nad kiljerom titraju zvijezde, a u kiljerima vuče se život kao magla po đubrištu.

Jeline jetrve bile su rano ostarjele žene, kojima su čeljusti starački stisnute, a grudi se objesile kao iznošene cunje. Njima je bilo teško u toj kući, gdje se išlo po proljetnim i ljetnim nadnicama, gdje su se muževi opijali, pa onda bacali teret rada i brige na njihova ženska ramena. One su se žderale od jada, kad nije bilo novaca za dječju obuću, kad je posljednja vreća žita odvezena u mlin, kad su odlazile u nadnice, a od kuće ih ispratila svađa pijanih ljudi, koji su zapijali sve nevolje i njihovu mladost.

One dvije starije bile su složne. Zajednički su klele zle muževe. Često su branile jedna drugu od muževih

grubih šaka. Što se s Jelom nisu slagale, bila je to njihova grjehota, za koju su se nekoliko puta na godinu ispovijedale i vršile pokoru, ali prema Jeli se nisu mijenjale.

One ju nisu trpjele ni za mirnih dana, kad je čeljad bila sita, a muževi trijezni, marva nadvorena, a one se odmarale s molitvenom knjižicom u blagdanskim haljinama, što mirišu dunjom i svetačkim mirom. Kad bi ugledale Jelu, da dolazi iz kiljera s onim svojim ustreptalim očima i napetim trbuhom, kao da je nemir dunuo u smirenost svetačkih sukanja i vjetar preletio stranicama molitvenika, obuzimala ih je pakost. Zarežale bi na onaj napeti trbuh, kao dvije kuje na tuđe štene. Nisu one Jelu trpjele od prvog dana, kad su s prezirom izmjerile sadržaj njenih prnja, što je donijela u stolnjaku mjesto djevojačkog ruha u kolima. Došla je k njima bez cike svatova, osramoćena u kolu i sa župnikovom opomenom u crkvi, s vjenčanjem u marami kod jedne zornice, a iza tog vjenčanja nije bilo veselja, kojega su godinama očekivale, kao svoje pravo, od najmlađeg djevera. A bilo je samo kokošje juhe, kiselog zelja i rakije, od koje se muževi opiše na mrtvo. Nitko se nije veselio. Sjedjele su kod stola ustrašene divljaštvom pijanih ljudi, a Jelino uzdisanje radi nečega sumorno je udaralo po svima, kao kiša o prozore, iza kojih se skupio svijet kao na neki tužni sastanak. No sve bi se to zaboravilo. Sve tri su se zajedno potucale po nadnicama, zajednički strahovale pred bijesom pijanih ljudi u kući. Sve te zajedničke nevolje bile bi ih zbližile s Jelom, da ona nije svojom plodnošću izvrgla red, koji je bio među ženama dogovoren.

Po tom dogovoru imale bi svaka po jedno dijete. Jelino drugo dijete uzbunilo je njihov osjećaj za pravicu.

Jelinu plodnost krstile su nesrećom, koja se jednim svojim dijelom ruši na njih i njihovu djecu.

— Obijest. Obijest. Iz obijesti nesreća ne samo njezina, nego sviju nas — zaurlaše u svojim pobunjenim dušama, kad su saznale, da nosi i treće dijete. Sve zlo, što će s djetetom pasti na kuću, razdrobile su pred Jelom i nagovarale ju, da ga uništi. Ili je bilo kasno, ili se Jela bojala, nije pristajala. Pobunjene žene bijahu izvan sebe, jer se dijete iz dana u dan sve jasnije isticalo pod Jelinom suknjom.

Jela je slaba. Iza svakog djeteta ostajala je isušena i beskrvna, pa su gledale, kako se ruši pod svakim težim radom. A uvijek je trebalo raditi. One su mnogo radile, pa im je bilo teško upreći se i pod njeno breme, da se onakova slaba ne sruši pod njim. U ljetu će one trgati svoju snagu za sebe i nju. Izlijevat će beskorisno svoju žuč od jada, jer dijete se ne može ostaviti na gluhoj, poluslijepoj babi.

Neki dan vukla je krmača manju Jelinu curicu za haljinicu po dvorištu, i da nije netko prošao putem i čuo dječji vrisak, bjeloglavo dijete, što liči na anđela, bilo bi ostalo mala kućna avet bez udova.

Baba je ljuštila krumpire i mislila, da su se djeca do sita najela, pa tako da vrište od obijesti.

A hrana? Hrana? Nikad je nema dosta u kući. Jelina djeca trgat će zalogaje njihovih sinova. Iz uzavrele ženske pobune prskale su otrovne kapljice uvreda: — Nije se Tuna namjerio. Nesretna si. Nesretna od poroda. Krivim si putem došla u kuću, i sve je krivo, što ovdje radiš. Uz naše jedno tvoje troje natezat će se kod svakog obroka.

Među livadama protegla se cesta prašna i dugačka. Ljudi se vraćaju sa vašara. Taj vašarski dan i daleki put bio je pun sparine, prašine i vrelog znoja, a sve to povećalo brigu svijeta, koji nije ništa prodao, ili je prodao daleko ispod cijene, koju je izračunao.

Krave su se tromo vukle, a neprodane svinje u neurednim skupinama dizale prašinu. Konji su žestoko i nezadovoljno rzali i branili se od muha.

Put je bio dug i uzaludan, a razgovor nalik na jednolično žvakanje baguša.

Nije bilo cijene. Trgovaca je bilo nekoliko, ali svi kao da su se dogovorili i nudili jednako.

Neprodana marva išla je u dugim neurednim skupinama. Uzaludni su bili dani, putevi i razgovori, koji nisu dosizali dalje od trgovčeva kožnatog kaputa, za kojim je stajala tvrda volja, koja se nije mogla rastopiti u žarkim tvrdnjama o visokoj vrijednosti »šarke« i goropadnog bičića. Trgovci nisu popuštali, a ljudi kao opijeni, i ako su bili još natašte, zaboravljali na svoje blago, na koje su

žene bacale vračke, da im se kakvo zlo ne dogodi. Zaboravljali su na noći, u kojima su strepili, dok su matere legle mlado. Zaboravili sve račune, koje su postavljali na svaki pedalj životinjske kože. Srušili se računi i uspomene, što ih za sobom ostavlja trogodišnja junica i bičić od svojih prvih dana. Ljudi kao da se razbjesnili i pustili, neka ode sve do vraga. Nešto se mora donijeti kući. Lovili su trgovca za rukav, iscjenkali na pogodbi neku desetaču i povrh nje dinar. Spremili konopac i otišli kući.

Prašina je grizla nos i oči. Ramena su se dizala svakog časa:

— E, što ćemo!

— Odnio vrag sebi dobro.

— Što možeš?

— Ništa!

— Pljuni na sve to!

— Svima je tako.

Oni će nanovo hraniti marvu. Ići će ponovno na pijacu, da love trgovca za rukav i da mu iscjenkaju koju desetaču. Što mogu drugo, ništa, nego što su i dosada.

Oni, koji vraćaju blago natrag, slažu na prste datum slijedećeg pijaca, i kunu mater trgovcima u kožnatim kaputima.

U otvorenim vagonima bleji telad. Da ih čuje žena gospodarica, ona bi se rasplakala nad tim uvijek istim promuklim tulenjem za materom.

Oko natovarenih vagona šeću trgovci sagnute glave, kao da slažu račune. Neto. Bruto. Put. Spavanje. Juha, govedska pečenka i čaša vina. Koliko ostane, da živi žena i djeca, a treba da živi i on slijedećih dana do nove pijace. Slabo je to sve. Toliko, da se novac promeće po rukama, pa da se onda prilijepi koja stotinjarka za prste. Slabo vrijeme. Slabi poslovi, ali živjeti treba. Ako sutra, kad se marva istovari veletrgovcu blagom, dobije od njega brzojavnu vijest, da je cijena marvi pala, izračunat će gubitak, proklet će pasji vašarski dan i požaliti, što nije seljačkoj bagri od kuge i bedrenice pocrkala marva.

Žena i djeca neka se stegnu čvrsto oko želuca, dok ne prođe ovo prokleto vrijeme, kad radiš i gubiš, a ako ne radiš, svejedno gubiš.

Pavo i Tunija Jazić prodali su junicu i bika. Novac je nosio Pavo u jednom ušivenom džepu prsluka, a Tuniju je kuća odredila, da bude uz Pavu u tom važnom događaju.

Sunce pali. Prašina je još jutros uprljala vezivo na širokim nogavicama. Pavo osjeća ono mjesto na prsima, o koje se tare lisnica, uznojeno, pritisnuto teškim komadima srebra. Muči ga velika žeđ. Na dugačkoj praznoj cesti ima sela. Po selima imade birtija. Još iz daljine Pavinu žeđ mami kovrčava strugotina iznad birtaškog cimera, ali uporedo s njim ide Tunija, krut i strog. Odmiču se od birtija, a Pavina čežnja i žalost raste. On mrvi u džepu licitarske bebice i konjiće za djecu. To je jedino, što su kupili na vašaru. Tunija je mrk. U lice su mu se usjekle bore, a klonula glava njiše se kao mrtva na ramenima od težine svježe nevolje, što je današnjom prodajom pala po njemu. Otišla je tusta mlada junica i jogunasti bik za pola svoje vrijednosti. Oni su jučer u svojem zaljubljenom ponosu pogađali na široka juničina bedra i sjajnu dlaku svotu, kojom ona mora iskupiti svoju vrijednost. Danas su je prodali za hiljadu dinara. Tunija je pet puta odlazio s vašara, da ju odvede kući, ali novaca je trebalo za porez i obuću. Bez novaca se nisu mogli vratiti kući, pak su onda mnogo i uzaludno lupali dlanovima, natezali se bijedno za deset dinara, kupili za djecu kolačića i medenih konja, najeli se kruha i kuhanih jaja, i otišli kući.

Lijepa, draga junica, kako je neki dan mukala pred nasilnim bikom, obliznuvši se iza toga, kucnula po njihovim srcima nadom o bjelopjegavom bičiću. Ni junice ni teleta, a sutra više ni novaca. Odnest će ih u općinu za namet.

Pavo je imao oko četrdeset godina. Oči je upirao u zemlju, a po zemlji vukao široke noge, posivjele od prašine. Lice mu se zlobno oteglo, dok je prstima mrvio u džepu konjiće i bebice. Nek vrag to nosi! Zar je to mjesto junice?

Velika je žalost za junicom, što ode u bescjenje; žeđ ga muči, a birtija ga draži, kao gola žena uzavrelu krv.

Dva tri puta htio se svratiti u birtiju. U zapaljenim očima čita mu se želja: — Samo čašu vina! Tunija nije

dopustio, a Pavo je slabić, kojemu u kući prigovara radi pijanstva i najmanje dijete. Spustio je glavu još niže. Mislio je o sebi, da je pseto, što lipše od žeđi, i pošao je naprijed.

Da se napije, lakše bi mu bilo.

Pio je Pavo uvijek, kadgod je samo mogao doći do pića. Bilo je tada njemu gorko i slatko, kao da pliva u magli izmiješanih lažnih i istinitih događaja. Bilo je to gorko i slatko, ne znati nikad pravo, što je. Lupati od bijesa šakama, groziti se i tući, kad su mu prigovarali u kući. Sve se to rasplinulo u pijanoj magli, i sve se izmiješalo, kao da se život pleo kraj njega pa se pravo ne razabire, što je. Kad je onako pijan osjetio kraj sebe situ čeljad, blago nadvoreno, blagdanski počinak, od milja je lupao šakama i govorio o prijateljstvu i o časti. U tom pijanom raspoloženju izgledao je tako, kao da je lice umočio u krv, a iza toga da se krv iscijedila, brkovi, u boji spržene otave, objesili se, a lice ostajalo kao ispljuvano i bilo ružno. Iza pijanih raspoloženja dolazile su kletve i svađe, a kod birtaša su rasli dugovi.

Predveče su došli kući. Tamo je bila staja, iz koje su jutros izveli junicu, valov, iz kojeg se jučer napajala i repom mahala, da se obrani od muha. Na prsima leži novac, koji će sutra proždrati općinska kasa i ne će biti ni traga, da je tu bila junica.

Tunija je već u kući. Pavo preza kao malo lukavo dijete, a onda ode za svojom velikom čežnjom.

Pedeset dinara mu odniješe za čas za prijašnje dugove.

Kasnije su ga našli, bio je ugrijan i pijan. Mnogo je govorio o junici, pa su mu se kutovi usana zabijelili od sline.

Pedeset dinara propade za čas. Kuća se tresla od svađe. Žene su išle jedna drugoj noktima u oči. Tunija se preklinjao, da će ih ostaviti.

I dok se kuća tresla od svađe, Pavo je hrkao na klupi izvaljenih usta na pakost pospane i gladne djece, koja su cvilila, što se radi njega ne večera.

Tunija se odmara pod zrelom jabukom. Mnogo je crvene, žute i zelene boje po voćkama i travi. Nad njim je vedro nebo, po kojem plove božje bijele ovčice. Oko njega mir nedjeljnog počinka.

Tunijine trome misli vuku se od šarke i milene do krmače i malih prasaca, pak do vrelog sunca, koje treba da osuši pokošenu travu. Sunce je na zemlji precrtalo šupljikav vez njegovih nogavica. Bilo je jednom mirno i dobro kraj njega. Njegove su se misli, kao uvijek svraćale jednoj slici, u kojoj je bila smišljena sreća.

Bijela kuća, suncem zalivene brazde, oranica, zdrava djeca, nešto veselja u večernjim prelima i rodbinskim svatovima, rosne kiše za ljetinu, dobre hrane iza teškog rada.

O tome je on često mislio, pa i danas, dok je kraj njega bilo sve mirno, da se čulo tiho provlačenje kukaca kroz travu. Onda se ta lijepa nedjeljna tišina smuti, kao da je u čistu dječju užinicu pala crna gadna muha. Iz kiljera probije jauk njegove žene.

Prije večernje, jetrve su tiho, da Tuna ne čuje, zarežale nad Jelinim trbuhom: — Nesretna si! Nesretna si! Imat ćeš ih pun koš! Takve si pasmine, pa si usrećila muža. Djelit ćemo se s tobom. Naše jedno, a tvojih će biti, koliko prstiju na ruci.

Jela riga progutani otrov. Ujeda tiho, ali do srca. Jetrve odvraćaju joj jačim pogrdama tik Jelinog lica, da svijet ne čuje.

Svađa im je prigušena, ali zla. Od nje im sjaju oči, kao da sipaju iz njih goruće iskre. Još malo pa će se šapat pun uvreda pretvoriti u bijesno režanje.

Tako je bilo između prvog i trećeg zvona večernjice. Kad je treće zvono zazvonilo, obje jetrve brže potraže čisla. Zarumenjene, uzbuđene požure se u crkvu.

Iz crkve se toče jednolične melodije litanija. Na ime Jaganjca Božjeg jetrve padaju na koljena i biju se u prsa.

Dok pjevaju litanije, Jela razmišlja, kako da ubije dijete. Otišla je u komoru i digla nad sebe vreću brašna.

Pucali su mišići, dah je stao od strašnog iščekivanja, a dolje u trbuhu podmukla mirnoća. Baci vreću i ponovno ju diže i baci na zemlju. Govori izvan sebe, kao da su je

nečim odviše izmučili, pa sad hoće da jednom počine. — Na! Na! Nek vam bude ono, što hoćete. Nek vam bude sad.

Zadrži ruke na trbuhu, a u njemu je nešto sitno podmuklo pucketalo. Smuči joj se, kao da gazi po odurnom kukcu, iz kojega se toči život u bijeloj odvratnoj tekućini.

Obuzme je veliki strah i žalost, pa zaplače plačem, kojim plaču zapuštene seljačke žene, kad na rubu bunara razmišljaju o svojem bespomoćnom životu.

Otklizne se kao po ledu u kiljer, a za sobom ostavlja krvavi trag. Iz kiljera doskora jauci od žestokih naprezanja dozivahu pomoć, javljajući zlo, koje je učinila.

U svojoj teškoj bolesti Jela je u groznici pretvorila sebe u oblak, koji goni vjetar po nebu.

Zadržati se gore i ploviti u stadu bijelih ovčica, ili srušiti s crnim pljuskom na zemlju, značilo je preboljeti i ostati, ili jedan dan zapaliti se kao zublja i nestati. Ostaviti svojim malim curicama sudbinu teškog djetinjstva bez matere. Kad se ipak zadržala i ustala, pozdravila ju je cijela kuća. Dok je Jela bolovala, jetrve su bile krotke kao ovčice. Njegovale su bolesnu zaovu kao sestru. Bojale se, da Jela ne umre, jer bi selo bacilo krivicu na njih. U svakoj svađi čekale su stalne otrovne riječi: »Spremila si jetrvu u grob.«

U hladnim jesenskim danima, dok su brale u polju kukuruz, jesenji vjetar donio im je katkad žuti list na rame. Žene bi se stresle, kao da ih se dotakla Jelina dušica, koju su ostavile, da se rastavi s tijelom, pa da izleti iz kiljera.

Žene su ostavljale kukuruz i bježale u selo. Oko zvonika kupile se posljednje lastavice, a jetrve se od straha ukočile na poljskoj stazi, čekale na nagli lijet ptica, uzbunjenih zvonjavom.

Žalile su one Jelu. U pamet su im dolazile sve one pjesme, što su ih zimi pročitali njihovi jedinci o jetrvicama, koje su činile zlo, pa su ih teške pokore snašle. U teškim se bolovima meso raspadalo, među kostima trava rasla, u kosi se ljute guje legle.

Jelino prigovaranje u groznici ježilo im je dušu. Plaćale su mise za njezino zdravlje. Bile su izmorene branjem kukuruza, a ostajale cijele noći do Jelinog vrelog uzglavlja.

Kad je Jela ustala, čučala je od jutra do noći i grizla pečeni kukuruz. Kraj nje su se igrala djeca. Ona im je rukom brisala uprljane nosiće, tromo, ne pazeći, da joj za rukom ostaju raskvašene mrlje. Tako tromo kao da su joj zavezali pamet i jezik, da ne može razmišljati ni govoriti ni brinuti se ni za što kraj sebe, grizla je pečeni kukuruz, a kad je kroz prozor zavonjao miris pečenog mesa iz obližnje birtije, nozdrve bi joj zadrhtale od požude. Osjećala je slabost, kao da nema u njoj ništa osim tijela, što ju je tištalo sa stotinu sitnih bolova i stotinu potajnih želja.

Kod najžešće svađe u kući, ona je začepljenih ušiju pobjegla u šljivik. Na slabim sunčanim zrakama grijala je slabo i tromo tijelo, a pogledima pasla po birtaškom prostrtom stolu.

Tako slaba mislila je, da je upregnuta uza svog jakog muža, i da će samo mukom slagati uz njegov korak.

Tunija je čekao, da se ona podigne od čučanja po kutovima, pa da se odijele od braće, i počnu nov život, koji je izmijesio u svojim blagdanskim snovima, kao dečko model iz ilovače.

U noći je počela padati tiha ljetna kiša. Bila je to jedna sretna noć, kao da se otvoriše zlatna vrela u oblacima pa se narodu pregrštima sipa veselje. Kiša je izmoljena za ogrtanje kukuruza iza dvadesetdnevnog mirovanja i početka izdisanja požutjelih klica. Po taktu žestokog kucanja kiše o kiljerska okna Tunija je mislio o njivi, natopljenoj i mekanoj i o ogrtanju kukuruza.

Meka, sipka zemlja i vlažni zrak golica dušu radošću, a dva lista kukuruza pažljivo okopana redaju se po dugačkoj njivi.

Toga dana, kad je nebo darovalo radost narodu, kod Jazićevih krvavo se posvadiše, a u veče je Tunija bacao svoje stvari iz kiljera. Te večeri je puklo ono, što je on godinama natezao u svađama: — Odijelit ću se od vas pa ma zobao crne mrave.

Kad se pred podne razvedrilo, nestalo je Pave iz kuće. — Gdje ga vrag drži? — Družina se buni, spremna s motikama na ramenima.

On ne će doći. Pije kod kuma, koji pretače vino. Ni vilama ga nitko ne pomakne odanle.

Po selu zveckaju motike. Prosjaci badava ulaze u pusta dvorišta. Svi su već u polju, samo kod Jazićevih još se čeka.

Dok je čeljad ovako razdražena čekala, da ode bez Pave, Rade im reče: — Idite bez mene, ja ne mogu na njivu. Danas je kod Balakocija čast. Trebat će me tamo. Kad onaj tamo badava loče, mogu i ja da odem.

Tuniji su zadrhtale ruke. On naglo zavitla motikom po zraku. Žene zavrisnu i očekuju ponovni strašni pokret Tunijinih ruku.

Tunija prokune nebo i zemlju, baci motiku i ode u svoj kiljer. Žene raspuste uzbuđenje u svađi a Rade ode Balakocijevima.

Balakocijev park bio je ispran i lijep. Živo je odisao kasnim razbujalim proljećem. Vjetar je njihao kapljice na ružinom lišću. Cvao je jasmin. Na velikoj verandi skupljao se svijet u čast Balakocijeva imendana. Mirisalo je pečenje, a djeca u bijelim haljinama vriskala po stazama i grizla maslene kolače. Rade okreće janje i zlobno misli o onom svijetu gore na verandi, što se rastapa od dragosti i čeka večeru.

U džepu je imao svitak papira, na kojem je još pred dva dana ispisao u desetercima pjesmu u čast Balakocijeva imendana. Pjesma je za čašu vina, a okretanje janjca za komad pečenja. No danas ga to ne veseli. Rade je ljut radi onog događaja u kući, a svijet je oko njega bezbrižan kao pjesma mladih čobana. Sagnuo je glavu i kune u bradu mater Balakociju, kojemu taj čas djeca ljube ruke i deklamuju čestitke. Bijesan je Rade na sunce Božje, što sja po tratini i umivenom cvijeću. Prokleo bi ga i pljunuo na njega kroz zrak radi današnje bune u kući, od koje mu je ostalo gorko u ustima, i on kao da to neprestano pljuje, a ne može da ispljuje.

Divan je dan, a na verandi ljudi govore jedni drugima radosti i dijele među sobom veselje.

On okreće janje za njih i pljucka u ružin grm hotimice, kad mimo prođe Balakoci, za kojega je on danas kamen na putu.

Pa ako je danas ovdje kamen za sve, neka se barem spotaknu o njega. Ispljuje hrakotinu po propupalom pupoljku. Balakoci se prolazeći kraj njega izdere, zatim ode gore na verandu, i opet zaboravi na njega.

Odozgora zveknuše čaše, viljuške i noževi i dirnuše Radu ritmom veselja, koje on pseći odnekuda prisluškuje.

Kao nikad on mrzi danas toga Balakocija, bludnika, koji je došao ovamo s kutijom pokrpanog rublja, i namjestio se za upravitelja golemog imanja.

U petnaest godina pokrao je hiljade od one ćorave gospode, što ne vide dalje od repova svojih razmaženih pasa. Upropastio posjed, da ga kasnije može kupovati za sebe. Postao spahija. Nitko mu ne će reći, da je tat, prevarant i bludnik.

Uh, ona tamo neokopana njiva osušit će se pod suncem, što žeže. Sutra ne će nitko kopati kukuruz. Bit će suho. Svačije će biti okopano.

Odnio vrag pamet. Danas je ipak trebao da ide s njima u polje. Prošlo bi i tamo vrijeme, ali kao da ga je vrag prilijepio za ovo mjesto, uši mu rastvorio, da sluša, što rade oni na verandi. Ne može se maknuti odavde, kao kartaš od proklete karte.

Dan se gasi bez obzira, tko jest, a tko nije okopao njivu.

Dan se gasi a gore na verandi sve je življe. Zadnji trak sunca divno je obasjao kožicu pečenog janjca. Rade se pleo među sluškinjama. Uzbuđenje pred večerom, prepiranje djevojaka i slugu tako je jako zanimljivo, a vrijeme leti protiv njegove želje, da ga zaustavi. Kroz željeznu ogradu vidio je svijet, što se vraća kući s polja bez brige za ono, što se događa kod Balakocija.

Kad se zapalilo svijetlo na verandi, kad se izmiješao govor i smijeh, i svijet se razveselio lijepom noći i dobrim vinom, Rade nije ništa više želio, no da ga Balakoci, kojega je te večeri mrzio više no ikada, dovede ma i na sam rub toga njihova veselja.

Mislio je Rade na kuću, na čađavi lonac, u kojem se kuha tvrdi grah, na prigovore žene, na pijane besmislice brata Pave. I bilo mu je tako teško ostaviti sve ovo gospodsko i zanimljivo, i vratiti se kući mršavoj ženi, i Tunijinom dosadnom poučavanju.

Radi je bilo trideset godina. Bio je on nekada lijep i bistar dječak, i radi toga zvali su ga trgovčevom sinu, da se s njim igra i uči. Već onda bilo mu je tako prijatno puzati golim koljenima po mekom sagu, a tako mrsko kisnuti u rodnoj kući, slušati velike svađe i čekati na rijetku krumpirovu čorbu. Nešto ga je vuklo iz kuće, da obilazi željeznu ogradu velike gospodske kuće, iza koje se igrala djeca. Najprije je mirno pratio njihovu igru. Kasnije su ga zvali, da lovi loptu, da bude konj za jahanje. Malo po malo uspinjao se u častima, koje su za njega značile pravi život, pak je odlazio s gospodom na izlete. Najeo se dobrih jela i napio vina, pa, kako mu je to sve pokvarilo želudac, nije podnosio jela, što su se kuhala u njegovoj kući.

Od gospode vlastelina bilo mu je lako doći upravitelju Balakociju. Išao je s njime u lov, radio u vinogradu, podrumu i okretao janjce za gozbu. Balakoci je preko njega dolazio do mladih žena, kojima je plaćao uslugu kakvim jeftinim darom, i više nije mislio o njima. Imao je Rade mnogo fotografija. To su bile slike iscerenog pijanluka i sitog preživanja. Gospoda u lovačkim odijelima, ubijena divljač, ispražnjene boce i burad, ražnjevi, a na podnožju toga presitog gospodstva bio je Rade. Uvijek je izmolio jednu sliku i sabrao ovako fotografijama zbirku zabilježenih zgoda, na kojima su oni, kojima je pokazivao slike, vidjeli njega, Radu, blizu gospode i gospodskih uživanja, a njega su te fotografije sjećale nezgodnih šala razigrane pijane gospode. Imao je želju, da im zbog mnogih mrskih šala iskopa oči, ali ipak je fotografije čuvao i njima se hvalio.

Primirisao je i dim gospodskih cigareta, zasićen nabacivao se batacima pečenih pataka. Gledao je, kako se razbijaju čaše, s prezirom ispijao čašu do polovice, prolijevao ostatak i točio si svježe vino. Čašâ nije razbijao, bojeći se te grjehote.

Balakoci ga je pozivao, jer mu nitko nije znao tako urediti burad. Veliki Balakocijev vinograd poznavao je kao ženu u postelji, znao mu je svaku mušicu, pogađao je,

kao na sat, točno vrijeme za sumporisanje, obrezivanje i okapanje. Za sve to njega su hvalili i pozivali, a on je uživao, kad nisu mogli nekoje poslove ni maći bez njega. Uživao je, kad se pred gospodom zasvijetlio njegov rad i pokazao njegov trud i spretnost.

Kad je dočekao veselje Balakocijevo nad velikim rodom, mrzio je njegovo bahato veselje. Mrzio ga je, kad su trgovci odvozili velika burad vina, a kod njih pijani Pavo ostavio otvoreno akovče vina, spremljenog za Božić. Ništa im nije ostalo osim vlažne mirisave zemlje u podrumu.

Mrzio ga je, kad ga je u noćima sretao na povratku od koje žene, i osjetio ga umornog od bluda i zadovoljnog, kada sit i presit traži jedino još kratki put do svoje čiste postelje.

Mrzio ga je Rade, a ipak je dolazio uvijek, da prisluškuje gospodskom Balakocijevu životu. Bilo je radi toga mnogo svađa u kući, jer su se mnogi Radini poslovi plaćali napajanjem i praznim hvalama, od kojih nitko nije imao ništa.

Radi svega toga mrzio je Rade Balakocija još jače. On je bio uvijek zle volje, kao da su ga smotali ponjavom brige i jada. Nikad mu ne može da bude tako lijepo i dobro kao sitom i zadovoljnom Balakociju. Ali kad se nešto srdio i ostajao kod kuće, dani su mu puzili sve jedan po jedan jednaki i pusti. Nije trpio Pavu radi pijanstva, a Tuniju zbog pretjerivanja u poslu. Ženu nije trpio, što je rano ostarjela i izgubila prednje zube. Bježao je od kuće, od tog pustog seljačkog života, u kojem se izmjenjuje oranje na vlastitoj njivi s kopanjem tuđih vinograda. Uvijek je kod njih sve isto, kao onaj čađavi lonac, što se uvijek njiše na ognjištu, a u njega se sipa jedan dan grah, a drugi krumpir. Njemu, koji je omirisao gospodske ostatke, u vlastitoj kući sve je teško i pusto.

Balakoci se sjetio Rade i dozvao ga, da donese neke boce iz podruma. Rade je zaboravio, da je u taj čas odsjecao cvjetove bijelih margarita mjesto jedne velike, mrske Balakocijeve glave. Skočio je veselo na osvijetljenu verandu i tamo skromnim patosom započeo pjesmu u čast Balakocijeva imendana.

Dika i čast Balakociju i njegovu rodu i porodu!

U taj čas, dok su zašutjeli i slušali njegovu pjesmu, došla je na verandu Radina žena, zamotana maramom. Radi se učini, da je čas prije čistila svinjac, i ovdje pred gospodom zavonjalo svinjskom nečisti.

— Rade, — ženi je drhtao glas — hajde kući! Tamo se kolju, prošaptala je tiho i nikoga nije vidjela osim svojega muža; šakom je brisala oči, a Rade je bio kao oparen, jer su sad svi gledali na nju otrcanu, plačljivu, a kraj nje takove, jer je ipak njegova, smeo se i on. Pjesma propade, a njemu dođe, kao da mu je netko zavezao usta, pak da ne može da dođe do riječi.

Balakoci je vidio ženine suze. Suze su bile ovdje nepotrebne, ali žena se nije mogla otpraviti radi toga, što plače, da se ne pokvari čije raspoloženje. On je htio da razveseli nju i druge. Nasmijao se pijano i veselo, pružio joj čašu vina i namignuo Radi.

Na mig Balakocijev Rade počne prikazivati dio komedije, koju je pokazivao prvi put pred Balakocijevim društvom prije desetak godina.

Sve je bilo ovako pijano i rasvijetljeno, a on razigran starim vinom i raspušten kao derište. Tada se na njemu sve još lijepilo od medenih uživanja. Prospavao je tek nekoliko noći s mladom ženom u kiljeru.

I onda je ona došla po njega, a bila je tada mlada kao drhtava kap rose na listu. Pijana gospoda od šale i ludosti posjeli su nju i njega za stol. On je po komandi predstavljao svoja proživjela uživanja u mračnom kiljeru.

Napola pijan, ne razabirući više, što je pravo, a što nije, počeo je plesti oko mlade žene riječi tetošenja, što su jedno drugome izrekli u noćima. Ona je skoro poludjela od stida, a gospoda se gušila od smijeha i uživanja.

Uto se žena snašla i u posljednjem času ognjenog stida, kad su se svi uznemirili od jednog iščekivanja, udarila je muža tako žestoko, da se svalio pod stol, i zaplakana pobjegla.

Često puta kasnije, da razveseli društvo na mig Balakocijev, Rade je obnavljao taj događaj.

Rade sad počima komediju tog mrskog sjećanja.

On je medvjed, što pleše po komandi, a potajno reži od sumornog raspoloženja. Vrti se oko smetene žene, mršave i prljave, pa dodaje i ono, čega nikada nije ni bilo. Komedija započima. Veseli ugrijani ljudi isčekuju nešto zabavno, a onda se to očekivanje pogasi i postaje najednom mučno i nezgodno.

Žena je u neprilici. Sad je razborita, znade, da se to od nje traži samo zato, da se ovi ovdje pozabave. Učinila bi njima po volji. Neka ih. Može to njima da pada na pamet, ali ona je kao ptica, što se izvukla iz gnijezda, u kojem izgorješe mladi, a ona se dovukla do tuđeg veselja sprženih krila. Ona zna, što je ostavila kod kuće, i pošto je došla, i mjesto neke kretnje, koju su svi očekivali na muževo kreveljenje, kao od milošte, ona mu ulovi ruke, kao da se njemu moli, i zaplače: — Idemo mi kući. Dosta je toga.

Plačući, i kao da se opravdava, što im ne može učiniti po volji, govorila je o bratskom pokolju u kući. Netko joj doda čašu vina i ona se dotače čaše, da ne uvrijedi, i povuče Radu kući.

Vani pod rascvalim lipama zahvati ju muževa šaka za sramotu, što mu je nanese.

Pred njihovom kućom krvave Tunijine ruke iznosile su perine, klupu, kolijevku iz kiljera.

Tunija je to popodne proležao u kiljeru. Dan je propadao i lagano nestajao u tišini i neradu, po kojem su lijeno puzali časovi, kao da ih broji.

Kroz prozor je čuo bolesno pijukanje pilića i mrmljanje prosjaka, koji su beskorisno obilazili pusta dvorišta. Bijes je suzdržavao želju, da ne poleti na njivu, što je čekala svježa i vlažna na njih. Trebalo je ići k njoj, dok joj sunce ne ispije svježinu.

Dan je bio dug kao godina, a Tunija je u kiljeru čekao večer, da dočeka povratak svijeta s polja, pa da mu bude lakše, da ne gleda više u jarko sunce, što pali zemlju, da nestane misli, što ih mozak valja, kao teško kamenje.

Kad se svijet vraćao kući tišinom umora ili s pjesmom na usnama, žene se počeše gristi. Zabolio ih propali dan, i tako se grizle tiho i postojano, a Tuniji se činilo, da uje-

daju u njegov jad, pa kad više nije mogao izdržati, skočio je bijesan među njih, razvikao se tako strašno, da su djeca pobjegla u susjedstvo. Glas mu je hripao od bijesa, što je sve svršeno danas, što će kukuruz propasti, i što se to više ničim neda popraviti.

Kad je Pavo došao napola pijan, bezazleno je ponudio Tuniju načetom bocom. Tunija ju je bacio o zid, da se rasprsnula u komade. Iza toga zavrgla se krvava svađa, u kojoj su braća posizala za sjekirom i nožem, a žene otimale, branile i zatvorile pijanog Pavu u kiljer. Iza toga Tunija je počeo bacati stvari iz svojeg kiljera.

Prvu zimu iza diobe Tunija proživi sa ženom i djecom u staroj kući, u kojoj je imao izbu za stanovanje i štalu za kravicu.

Te zime snijeg je duboko pokrio zemlju. Slika bijelih polja i brda bila je uvijek ista, kao da nikad ne će doći kraj zime i nikad ne će okopniti snijeg, da se pokaže crna zemlja.

Preko dana, kad se nadvori jedna kravica, i nahrane kokoši, Jela tke, a Tunija izrađuje alat za proljetne poslove. Djevojčice se igraju i traže svaki čas kruha. Jela reže tanke ploške, da zavara dijete.

Nad tkalačkim stanom Jeli je problijedilo lice. Tkala je ona bez uzdaha, ali je imala velike podočnjake, boljela su je krsta, a tijelo se kidalo u nekoj stalnoj slabosti.

U njihovoj izbi, gdje se kuhalo i spavalo, gdje je sve bilo prignječeno od velike tjesnoće, uzdisalo se za proljećem i zrakom. Jela je bila vrlo slaba, a curicama je dosadila uvijek ista igra na pedlju nabijene zemlje.

Da djeca zaborave na kruh, Tunija im je govorio o novoj kući, o konjima, koji će ih u proljeće voziti u polje, gdje će brati cvijeće, što puca među prstima kao pištolja.

Kad se ovako spušta po selu večer, ne pali se svijetlo iz običaja, nego se kroz prozor gleda u mutni izgaženi snijeg, po kojem klize gospodske saonice.

Jela gleda svoju nejasnu sliku u staklu, i dugo razmišlja, što bi se kuhalo u blagdanima, kokoš ili govedska čorba.

U takvim sanjama trza se nemilo krupnim Tunijinim govorom: — Sagnjit ćemo ovako, samo da okopni, pa da krenemo na rad. Zemlje ću kupiti, ako ne drugačije, onda na dug. Kuću ćemo zidati.

Tunija pljucne na ruke, kao da već slaže crvenu ciglu. Jelu prođe srh hladnoće.

Bože, koliko teškog posla svalit će se na njeno slabo tijelo!? Ona ne će moći. Nikako ne će moći. Tako jaukne u sebi i svojim dahom, kao suzama, zahukne prozorsko staklo. Sramota je mladoj ženi reći, da ne može.

Velika je bila Tunijina želja za zemljom. On kao da ne može i ne će ni o čem da govori i misli. Uvijek je navraćao razgovor na zemlju. Kad ide sa susjedom, pipao je razgovorom sve dobre i zle strane njegove njive. Podmuklo računa u sebi, što bi se sve moralo teško dogoditi susjedu, pa da svoju njivu proda ispod cijene. Želje o posjedu nabujaju nekada takovom snagom, da mu se duša zagrcne od želje uz susjeda. — Bože daj, da Tvoja njiva dođe u moje ruke. Od takove želje stresao bi se, kao nekad pred oltarom, kad je otvorio usta, da proguta »Tijelo Božje«, a u isti čas palila ga požudna misao o nečijem ženskom tijelu kraj sebe.

Sve takove želje za posjedom zbio je u jednu krtu i strogu odluku:

— Treba steći, ovako dan za danom, stiskajući, radeći kao mrav, novu kuću i koju oranicu.

Kad je došlo proljeće, odlazio je s Jelom po nadnicama. Tako je to išlo svaki dan, dok nije na jednom jesenskom vašaru kupio par konjića, a onda su i dalje radili, pak im se činilo, da se na njima izderale ne samo platnene krpe, kojima su se oblačili, nego da se izderalo nešto u njima na tijelu i na duši.

Ustajali su zorom. Na rađanje sunca gledali su, kao na kasno ustajanje mazne žene. Prije sunca Tunija je odlazio na svoju zemlju. Tamo je radio do sunca.

Dotle Jela spremi užinicu za djecu, opere im prljave haljinice, pak onda, dok uzima manju curicu, da ju sama nahrani, umor već lovi njeno tijelo. Zaklopljenih očiju udiše mliječno slatki miris dječjeg vrata, i trne od želje;

ah da joj je prodrijemati još koji sat. U dvorištu sprema se Tunija, zvuk poljskog alata trza ju iz drijemanja.

Treba uzeti motiku i poći prije sunca u Balakocijev vinograd. Treba ustati i poći, a ona je već sada sustala. Treba poći, a ona bi ostala.

Šandor Balakoci imao je posjed od tri stotine jutara i veliki vinograd. Posjed se prostirao po ravnicama, šumama i obroncima. Bio je to jedan komad, jedan dio golemog imanja, na koji je Balakoci pred jedno petnaest godina došao za upravitelja.

Gospodari imanja živjeli su u tuđini. Na rodnu svoju zemlju sjetili su se, kad su omamljeni patvorenim skupim vinom spominjali se, da su nekada bili maleni i sretni, i da su se vozali s guvernantom po rosnim dolinama među brdima. Sve je njihovo tada još bilo golemo, a oni još mali i sretni. Dok su oni tako negdje daleko proživljavali svoj gospodski život, ubijali srne i jelene, i zabavljali se, da nekako ispune život po nekim određenim pravilima aristokrata po krvi i odgoju, bili su već veliki i često nisu bili sretni. Zemlju, dobru hraniteljicu, zapustili su, i ona, nekad velika i njihova, raspala se u komade, što su dolazili u tuđe grabežljive ruke, dok gospoda u tuđoj zemlji ne dobiše težak nagli udar u glavu. Od velike zemlje nije im ostalo ništa. U svojim spretnim rukama Šandor Balakoci zadrža dio njihova posjeda. Tako je postao posjednik. Raširio se u obujmu tijela, oženio i izrodio dvoje djece.

Imade mnogo takovih posjeda, raširenih među sitnim seljačkim njivama. Svi posjednici sa svojim ženama i djecom žive sličnim životom. Dobro jedu i piju, a kako im u obilju često dosadi hrana iz vlastite zdjele, odlaze jedan drugome, spremaju velike gozbe, opijaju se, i, kako je vrijeme, u kojem živu, teško, padali su u velike dugove, no oni nisu znali i nisu mogli, da žive drugačije, kao da su zavezali oči, da ne ugledaju konac ovoga i početak drugoga života. Nastojali su, da se održe barem toliko, da žive kao prije, da se voze, pohađaju, jedu i piju, i da nekako barem kopiraju život prošlih vlastela.

Balakoci i nekoji drugi opipali su dobro vrijeme i njegove krize. Vrijeme, u kojem življahu, okretaše leđa

njihovim željama, da se održe i da još stiču. Njihovi su napori bili veliki, a kako je teško na svojim leđima nositi breme, skidahu ga i u hazardnoj igri s vremenom razdijeliše napore svojih težnja za dobicima — među svoje bližnje.

Balakoci se zadovoljio jeftinim zabavama. Nikud nije odlazio na ljetovanje. U stranoj zemlji nikad nije bio, ali je moguće te putove određivao svojoj djeci u razgovoru sa ženom, preživajući iza dobre večere.

U Balakocijevu vinogradu radi dvadeset težaka, sve nadnicu po petnaest dinara, za dugih ljetnih dana, a za onih kratkih dana, kad se zima nateže s proljećem, nadnica je dvanaest dinara.

Motike složno udaraju. Dan je lijep i vruć. Crvi izmiliše iz zemlje. I leptir je već preletio preko dječje ruke. Nad težacima je vedro nebo, a razgovor se odvija iz klupka njihovih sanja i doživljaja.

Onda dolazi naglo, kao kroz zatvorena vrata, veliki i jaki gospodin Balakoci. Preleti očima preko svačijeg rada, sjeda negdje na zgodnom mjestu, odakle može sve vidjeti. Svojim pogledima zapovijeda dizanje motike, i njeno muklo udaranje o zemlju. Kad se pogledi od nestrpljenja brže dižu i spuštaju, nego nečija motika, gospodin gleda uporno onoga, čija je ta motika. Između njih razvija se nijemi razgovor.

— Tebe više ne ću uzeti u nadnicu, spor si. Zaostaješ!

— Gospodine, suhi kruh, luk i voda ispiše mi danas snagu iz tijela.

— Zar da ja vodim brigu o tvojem želucu? Imam ja svojih briga. Tvoja nadnica je dio brige o izdacima. Čim se izdaci dižu, a dobici spuštaju, ostavlja me moja dobra volja.

— Da Ti znaš, gospodine, kako je teško raditi pod Tvojim oštrim okom, kao da nam oštri nokti razvlače po gnojnoj rani sukrvicu, koja bi tako lagano sama iscurila. U želucu je kamenje od silne vode, što smo je ispili iza slanog luka i suhog hljeba, a sunce se ukočilo kao ognjeni tanjur uz tjeme.

Gospodin mrzi znoj, što mu ga vjetar donosi do nosnica, mrzi svoje zanimanje nadglednika, koje ga tjera iz časti pravog gospodina.

Razumije poglede, u kojima vidi njihovu bijedu, glad i želju, da bilo kako prevare njega i vrijeme, što sporo odmiče do večeri. Njima se čini, kao da se mučno penju sa dna brijega na vrhunac, na kojem se isplaćuje nadnica od petnaest dinara.

Eh, kako bi ovi ovdje, koji ništa ne će da razumiju osim toga, kako je teško raditi od zore pa do onog časa, kad se isplaćuje nadnica, kako bi oni razumjeli, radi čega je njegovo lice smrknuto, dok šeće poljem između teškog klasja. Oni tada šapću: — Nije mu dosta, premalo mu je. Tko ima mnogo — još mu više treba.

Otkud bi ovi ovdje razumjeli ono, što on već znade mjesec dana prije žetve, da su pale cijene žitu. Što će Božji blagoslov i plodnost zrelog klasja, kad on mora križati račune godišnjih prihoda.

Ovi ovdje vidjet će pune vagone njegova žita, a kad u kasnu noć opaze kod njega svjetlost, mislit će, da broji hiljade i uživa u šuškanju papira. Zar će ovi glupani znati, da on u znoju svoje pameti izračunava točno dobitak i izdatak. Računa on sve one male petnaest-dinarske nadnice, što skupljene iznose veliki dio izdataka, radi kojega će slijedećeg proljeća tražiti nadničare, koji će raditi za dvanaest dinara.

On će uvijek dobiti težaka, makar vidio na njihovu umornom licu porugu spram onih dvanaest dinara, koje će im uveče isplaćivati.

Tako radi gospodin Balakoci. Teško je njemu, kad se dobitak prodanog žita smanjuje. On se onda čvrsto nateže, da čim jače, koliko je samo moguće, stegne troškove, u kojima su i ove sitne nadnice težaka. Teška su vremena. Ne može on dopustiti ni sebi ni njima za zabavu težačku pjesmu, koja je tugaljiva, rastegnuta, pa se po njoj vuku tromo ruke s motikama.

Zato je teško raditi Jeli kod gospodina Balakocija, koji ju uzima samo radi toga, što Tunija vrijedi za dvojicu.

Polako odmiče vrijeme, kao da broje muklo udaranje krvi u žilama. Ah, tako ih je dotukao gospodski prezir i to mučno nadziranje, da ne ukradu čas od dugog vremena, pa momak i djevojka ne vide jedno drugom sjaja u očima, ni tvrdih djevojačkih grudi, ni snage u momačkim plećima.

Tijelo je napeto u bolnom luku i, kao da je obasjano svijetlom, vide se noge izjedene od komaraca, i okorjele od prašine.

Balakoci pozna te ljude i znade, da je njima teško. Često je blizu njih, pak znade, što jedu, što govore i misle. Znade on, kako im je teško raditi pod njegovom komandom. Znade, da oni žele prevariti i njega i vrijeme. On ih zato drži podmuklima i lijenima. Mrzi ih, što nemaju četiri ruke i dvije snage za rad. Mrzi ih, što ne razumiju, kako je njemu teško u ovakovu vremenu, kad mora da se održi, a uz to treba nešto još i steći. Drugačije je njima, koji su naučeni na kruh i luk, a na svoja tri jutra zemlje nemaju što da dobiju ni što da izgube.

Balakoci je bio visok i jak, pa je pred tim neishranjenim svijetom predstavljao gospodstvo.

Uvijek je s njima govorio podrugljivo, neskrivajući prezir spram njihovih prljavih košulja i nogu, čađavih od prašine, i lukavosti, s kojom su ga uvijek htjeli prevariti u radu.

Balakoci je imao na svojem posjedu biroše. Biroši se skiću od jednog do drugog posjeda, od jednoga do drugog gospodara. Teško je i birošima. Oni se muče od konca zime pa do kasne jeseni, a onda često vuku svoje tralje po sniježnom bespuću do novoga gospodara. Ti biroši rade sve poslove slugu i kočijaša na velikom imanju za stan i neki određeni dio hrane, koji dobivaju svaka tri mjeseca. Imaju previše za prosto umiranje od gladi, a premalo, da se tri dana u tjednu do sita nahrane.

Kad biroš ima više od troje djece, onda ta djeca zapuštena i gladna progone gladnim očima gospodske šetnje svojih gospodara po lijepim stazama parka, pa zato je i gospodi vrlo teško, kad imaju preko zime na brizi i savjesti ovakva jednog biroša, koji nikako s onim, što dobije, ne može nahraniti do sita ženu i djecu.

Kad se u jesen dovoze posljednja kola u dvorište, dogodi se, da ovakav biroš, koji ima najviše djece, ne može da krene zorom u polje, jer mu je čizmu izjelo poljsko blato; čizma se razderala, te propušta vodu poljskih jaruga. U večer ne može da ju pokrpa, jer mu se sklapaju oči od umora. U jutro se ovakva jedna neokrpana čizma složi s biroševim otporom. Ne može u polje. U noći su ga trgali u nozi bolovi, skupljeni u poljskoj mokroj gnjileži.

Na raportu gospoda to primaju kao protest tvrdoglavog sluge, i oni ga s prijekorom radi neposluha tjeraju na cestu.

Cestu je jutro zabijelilo mrazom.

Dok se jesenje lišće lijepi s kišom o prozorska stakla, biroš izvlači svoje tralje, a okolo plešu luda djeca. Vesele se promjeni, drugome mjestu i drugom dvorištu. Vuku tralje iz kola ovamo onamo, pak se rasipa bijeda, a sve je tako žalosno i uprljano jesenskom kišom. Bijesan biroš stišće pesti spram onih gore iza zatvorenih prozora. Gore je milostiva sa svojom djecom. U peći pucketa vatra i otapa jesenju čamu. Odozdola sa kraja dvorišta smetaju im mokre tralje, kao da su u svojoj čistoći stali na nešto gnjecavo, prljavo. Milostiva dozivlje biroša i dariva ga mesom i hljebom za put, i starom obućom za djecu, a on, koji je malo prije stiskao šake na grožnju, ponizno ljubi ruke i odlazi u miru.

Kad milostiva vidi biroševu djecu, u darovanoj obući s komadom hljeba, kao da se ono prljavo i bijedno, što je malo prije smetalo udobnom spokoju, očistilo dobročinstvom. Za birošem i kolima, punim djece, ostaje mir. Sve je u redu. Otišao je biroš s djecom, koja često gladnim krikom pokvariše mir sitog odmora na šetnji iza ručka. Tako je ukinut tromjesečni dio žita, drva i novaca. Na proljeće doći će novi biroši, s novom snagom i novom nadom u nove gospodare.

Tako živu Balakocijevi. Žena se brine za smočnicu i djecu. Nekad u samoći i neradu plače nad životom, što joj slaže salo po tijelu. Plače nad čestom prostačkom nevjerom svoga muža, nad raznim dječjim bolestima. Od dosade i pustoši odlazi u pohode. Vozi se na dobrim brzim konjima i tješi zavidnim pogledima svijeta u prašini.

Balakoci se namjestio za strogog nadglednika svojeg imanja, a kako je imao po naravi jake prohtjeve za dobrim jelom i pilom i čestim uživanjem ženskog tijela, on je želio, jer je pazio na svoje raspoloženje, da si udovolji jednostavno i jeftino.

Balakoci je gazio po blatnom putu bluda bračnih nevjera suza i abortusa. On se znao izvući iz kala i, kao da se oprao u bistroj vodi, zatvarao se u čiste odnose bračnoga života. Ruke su mu ljubili, poštovali i pozivali, jer je bio razuman i spretan čovjek, koji je od ništa stvorio posjed od tri stotine jutara, bio dobar otac i muž, koji na ženin mig baca na pola izgorjelu cigaretu.

Oko njegova imanja bile su sitne seljačke njive, raštrkani posjedi od tri, četiri jutra zemlje, pa onda ponovno na prostranoj ravnici širio se veleposjed sa stotinama jutara, pa opet male seljačke njive.

Kad su tako s proljeća štektali traktori na velikim posjedima, milo je bilo gledati mokru izoranu zemlju, što čeka na oplođenje.

Na malim njivama orali su konji i krave, a na mnogima kao da je bilo zapisano, da one ne će dati žita ni do Josipova.

Među ovakovima, koji nisu mogli da nađu hrane za sebe i blago na svojoj zemlji, bio je i Tunija Jazić, pa je on kao i preko polovine svijeta u selu odlazio po nadnicama, da zaradi koji dinar za porez, ili da odradi kod svojih za koju vreću žita.

Kod »svojih« je dobro raditi. Ti svoji su bili seljaci kao i oni, samo im se Bog smilovao, pa su djed i baka, mati i otac, bili slabog ploda i roda. Zemlja je ostajala cijela, nepodijeljena, na jedincu i jedinici, a oni opet kao po plemenu imali su jedince, pa tako su imali oko petnaest do dvadeset jutara, i jedno mirno življenje.

Već izjutra spremali se Tunija i Jela na rad k seljaku Bakonjiću. Spremali se, kao da idu na pir. Jela je lijepo zavinula maramu oko čela. Izvukla uvojke kose, dobro namjestila svagdašnju suknju, i tako su pošli na rad.

Na Bakonjićevoj njivi okapa se kukuruz. Udarci motika prate razgovor. Među težacima je Bakonjić, i on sluša razgovor. Motike zaostaju, žene se podupiru o držala i

slušaju. Lagano, bez takta okapa se svaka biljčica, iščupa svaki korijen, sve onako na pamet sa stalnom pažnjom prema zemlji, da nijedna biljka ne ostane zapuštena. Uz to se sluša pričanje, a i vrijeme hitro odmiče, nitko ne prati šetanje sunca nad svojom glavom. Kad sunce zađe, sagiblju se, da dovrše svoje prije mraka. Na svršetku dana bole ruke, a u krsta se uvukao umor, što je došao nenadano, kad su završili posao. Mnogo su se smijali. Mladoj Jeli Brozićevoj sakrili su motiku, dok se išla napiti vode. Dok ona traži motiku, što je skrivena u širokim gaćama jednog mladića, svi se lome od smijeha, a kad Jelica naslućuje, gdje je motika, nastavljaju radom i uzdišu iza silne štucavice od smijeha.

O podne su donijele Bakonjićeva žena i kći veliku košaru. U košari se taru žlice u milom zvuku, a pod stolnjakom miriše nešto tečno. Slaboj Jeli Tunijinoj se čini, da na rumenim osmejcima Bakonjićeve kćeri vidi komadić neba, što se spustio na rumene jamice i bijele zube, što se tako smiju i nude svakoga da jede.

Bakonjićeva Klara, jedra žena, gega se u hodu. Tako je sve prijatno na njoj, da se svatko razveseli, kad ju ugleda. Kao da je u svojoj plavoj pregači, pod kojom je saloviti trbuh, spremila sve one dobre stvari: kobasice, šunke, gušće batke, masnu sarmu, kisele paprike, mirisni hljeb i sve drugo dobro, što uvijek sprema svojim spretnim rukama. Debela Klara psuje svijet, što više ne jede i grozi se, da će im ostatke pobacati za vrat. Jela bi ronila suze za svim ovim dobrim jelima, koja više ne mogu u nju. Čudno je to. Uvijek u sebi osjeća slabost, a sad se već kod prvog dobrog jela želudac napunio, pa se eto dobro u njem uzdiglo kao brijeg, kojega vrh nju mučno pritište.

Tako je bilo dobro raditi kod »svojih«.

Kad je zvonila Zdrava Marija, kukuruz je bio okopan, i onako lijepo uređen umivao se u večernjoj rosi, da poraste u visinu.

Svijet odlazi Bakonjiću na večeru. Putem žene tiho razgovaraju o svojim bolovima. Mladi se stisnuli bliže, i u mraku se traže žuljave ruke.

Iz daljine kroz sretnu tišinu kao da se osjeća miris dobre Klarine večere.

Poslije večere odlaze Tunija i Jela siti i šutljivi kući. Dobro je raditi kod »svojih«. Razveselio se želudac jelom i pilom, a duša šalom i veseljem, ali što imadu od te obijesti? Kod Bakonjića ne radi se za novac, nego iz prijateljstva i nade, da će on uvijek pomoći. Kad presuši krava, bit će kod Bakonjića mlijeka za djecu. Posudit će žita i masti i dati konje, da izoru njivu.

Lijepo je i dobro raditi kod svoga, ali od toga drugi dan nema ništa. Njima ide post, luk i kruh i hladna voda, a dvanaest dinara lijepo zvoni, kad se vraćaš kući uveče, pa bio gladan i izmoren od posla. Dvanaest dinara bacaš u grdne domaće jame, što uvijek zjaju i traže, da ih dinarima zajaziš.

Tako mudruje svijet. Tako misli i Tunija, pa se tako oni muče od dana u dan za suhe dvanaest-dinarske nadnice, a nekad kao za odmor i gozbu rade kod »svojih«.

Tako je prošlo ljeto. Tunija je na jednom vašaru kupio par konjića.

U jesen su seljaci vozili iz šume trgovcu drva, sve dok putevi nisu propali u blatu i konji zaglibili do koljena.

Trgovac ima u mjestu velike naslage drva, posebnog čuvara, koji mu noću čuva skladište. Imade i radnika i kupaca, ali nema gotovih novaca za isplatu, pa je stupio sa seljacima u pregovore: — Ti ćeš dovesti meni četiri puta po dva metra, a peti puta dovezi sebi, pa onda radi s drvima, što hoćeš. Novaca nemam, a bolje će ti i to biti, nego da ti konji žderu badava. Poljski su poslovi prošli, a zarade više nema.

U jedan dan dovezao je Tunija jedan teret. Peti dan dovezao je sebi. Uz tadašnju cijenu drva, kad bi je prodao, za svaki je dan zaradio zajedno s konjima jedva oko dvadeset dinara. Jela odilazi u susjednu varoš i leti od kuće do kuće, te pita, kome treba drva. Pogađa se za dva dinara po metru, pak onda ostavlja kuću, i bježi dalje u drugu. Kad joj tamo ne daju ni toliko, vraća se natrag, briše znoj s lica i pita, hoće li ipak dovesti drva za onoliko, koliko su joj davali.

Drugi dan konji vuku drva.

Za njima stupa Tunija, a Jela uz njega poskakuje. Uz Tunijin jedan korak ona mora načiniti dva. Cijelim dugim putem oni ne razgovaraju. Tunija je mrk, ozbiljan. Nekad zavikne na konje — Hej! Haj! a onda kao da pada u neku lijenost, pa ne misli ništa.

Što sada da misli o tim drvima? Tamo negdje, gdje je već to žena našla, čeka kupac i ono par dinara.

Uz njega Jela nosi svoje slabo tijelo. Da se zadrži uz muža, mora trčati. U naglom hodu vijori joj suknja. U naglosti marama je krivo namještena. Ona se znoji. Briše znoj. Popravlja maramu. Zaostaje u hodu, pa opet potrči za Tunijom. Misli na žigice, koje je zaboravila spremiti pred curicama, pa na ono, što im je u naglosti zaboravila reći. Misli na onu kuću, u kojoj je jučer našla kupca za drva. Sve kao da je u njoj konfuzno, vrelo, ispretrgano. Ah, tako bi dobro bilo odahnuti, pa prileći negdje, pak umiriti sve ovo usplahireno i zabrinuto u sebi, od čega se lomi slabo tijelo!

Dok Tunija slaže drva, ona čuči u tuđem dvorištu i rasijano se igra novcem od srebra, zatim ga bez veselja sprema u maramicu.

Na povratku zalazi opet po kućama, otvara vrata i govori nepoznatim ljudima: — Trebate li drva? Jeftina, suha, dobro izmjerena!

Djevojčicama su kupili medenih bebica. Njima su curice brisale osušene tragove plača, prolivenog u samoći bez roditelja.

Oni dvoje, kad padne noć, dotiču se u postelji umornim udovima, i šapćući slažu dinare na određena mjesta. Jedno od njih kaže: — Ni dinara ne će ostati za govedinu u nedjelju! Drugi ne odgovara. I onda šute i rastvorenih očiju bulje u mrak.

Tako su se patili od ljeta do jeseni na tuđim njivama, a u jesen su bili slični lopatama, kojima netko grne blago za sebe, a njima ostaju te prezrene mrvice.

Zimi su u besposlici dražili želudac prokšenim mislima o jelu, kojega bi se moglo najesti kao na piru do sita, pa onda se razvaliti sit i presit bez želje za suhim mesom, što draži svojim mirisom, a plaši te, kad ga diraš, kao da spremaš nekakvu propast.

Kad su putevi neprohodni i nikud se iz kuće ne može, tijelo je odmoreno, a noći su dugačke, pa san ne dolazi.

Tunija tada sniva o bijeloj novoj kući, debeloj kravi i njivi, a kako ga tišti patnja i uzaludan napor prošlih proljeća i ljeta, spušta se od laganih sanja dolje nisko, kao da ga je pritisnuo balvan, pa stišče šake u jadu tvrdoglave nemoći.

Jela, izmučena dugim tkanjem, uvijek istim teškim danima, uvriježenim željama, dotiče se jednog drugog života, u kojem su djeca obučena i obuvena, a njeno uvijek slabo i umorno tijelo, jednom sito, odmoreno i pažljivo zamotano u neko mekano dobro raspoloženje, kakvo je vidjela kod drugog svijeta.

Ležali su oni tako jedno uz drugo, i grijali se toplinom krvi. Malo su razgovarali, jer su sve znali, a uvijek je bilo isto.

Djeca nisu mogla bez obuće na zrak, da se igraju. Sve ovako dan za danom vrijeme proždire ljetošnju zaradu. Opet će doći proljeće. Nabujala voda izlokat će trulu ogradu vrta, a Jela će se svijati od slabosti. On će izderati svoju snagu, a onda će doći opet ovakova zima i ovakove proklete želje i sni.

U to doba, kad su se uzaludno trudili, da steknu kuću i koji komadić zemlje, Tunija, da se podigne iznad toga ustajalog života, po nagovoru brata Rade uzme od Balakocija četiri jutra zemlje na obrađivanje za polovinu prihoda. Jedno ljeto izgubi u radu na ciglani. Kod trgovca se zaduži za drvenu građu. Zaduži se na teške kamate u maloj bankovnoj podružnici, pak u proljeće sagradi kućicu s jednom sobom i kuhinjom.

Stara izba služila je za ambar. Konji i krava bili su u staroj pradjedovskoj drvenjari. Drvenjara je imala široke zračne rupe, kroz koje je buljio mjesec sa zvijezdama, a kiša je padala mlazovima po leđima njegova domaćeg blaga.

Kamate su morali isplaćivati svakog mjeseca, pa je Jela u tjednu pobirala smok od jedne kravice, jaja od desetak kokoši, par pilića, i žurila se zorom sa ženama u varošicu, gdje su na pijaci nudile svoju robu.

U prašini se trzala tamna krpa, kojom je zamotala piliće. Pilići su uznemireno širili krila, koprcali se, prašili i svojim nemirom strašili Jelu. Bojala se, da ovako nemirni ne privuku pažnje redara.

Sakrila je po koji par pod široku suknju. Zadihana nudila je piliće gospođi, koja je razabrala, o čemu se radi, i odmah oborila jedan dinar na cijeni; — onaj dinar, koji je Jela zatajila redaru. Jela smućena pristane i pruži šaku, da primi novac, a onda kao da ju je pograbila kopčeva pandža, zadrhta. Kraj nje zagrmi porugljiv redarev glas: — Ne možeš ti mene prevariti. Na sunce pare, draga.

Dala mu je, ali tako teško, kao da ih otkida od svojega mesa. Njeni tusti pilići. Njena tromjesečna briga. Njezin strah pred kišom i olujom i potajnim pilećim bolestima. Odoše za jedanaest dinara. Najteže joj je, što joj onaj redar odnese dinar. Od njegova glasa prošla joj je slabina od glave preko trbuha pa do nogu.

Kad je nekoliko puta tako izgulila kuću i nakupila sto dinara, odnijela bi ih činovniku banke, da izbriše onaj rep, što visi na dugu i što za trideset dana ponovno naraste.

Već je dvije godine, što su obrađivali Balakocijeva četiri jutra zemlje iz polovine. Po njihovim leđima pao je teret, pak se Tunija smjelo raskoračio, da može izdržati, a Jela pod teretom sagnula slaba pleća, pa tako ostala. Otkad uzeše Balakocijevu zemlju i sagradiše kuću ne može više da pridigne glavu.

Nedjeljom je odlazila u crkvu, da moli. Uvijek je bila neobično umorna, i šaptala je »Zdrave Marije« miješajući brojanice među prstima, a da nije ništa od Boga tražila. Drijemovno se njihala gornjim dijelom tijela po ritmu otegnutih melodija. Poluzatvorenih očiju ponavljala je »Zdrave Marije« ne misleći ništa i ne tražeći ništa, kao da je već sve svršeno, pa se ništa ne može izmijeniti i nikad ne može bolje biti.

Nova kuća bila je visoko uzdignuta oholost, za koju moraju plaćati tešku pokoru. Oni mjesečni kamati bili su tako teški, kao čirovi na tijelu, što se pokazuju, odlaze i ponovno dolaze, nepromijenjeno i tvrdokorno. Nikad njih dvoje nisu govorili o tome, kako im je teško, a kako su

se jako patili. Na ono četiri jutra Balakocijeve zemlje uzimali su u velikim radovima seljane u pomoć, kojima su onda vraćali svojim radom na njihovoj zemlji.

Kad su podijelili žito na Balakocijevoj zemlji, Tunija je dobio polovicu toga žita. Šest metara je odijelio za prodaju, da plati zaostale kamate u banci. Radi njih dobivao je stroge opomene u plavim kuvertama.

Jednog dana Bakonjić je vozio nekoliko vreća žita, pak se tom prilikom odvezle na njegovim kolima i dvije vreće Tunijinog žita.

Na stanici je Balakoci tovario jedan vagon, obilazio ga. Nešto je bilježio olovkom u bilježnicu. Cijena je u dva dana pala na devedeset i pet dinara. Kako li je glupa bila nečija radost, kad se jednog jutra razlila silna kiša baš prije cvatnje klasja?! On ostavlja veći dio žita u svojem magazinu. Neka čeka do proljeća, dok glad ne pritisne po nekojim krajevima.

U proljeće snizit će, koliko se samo bude moglo, nadnice težaka. Ove zime otpustit će nepotrebne biroše. Sve će se to prinesti kao žrtva vremenu, u kojem živi.

Bakonjić i Tunija saznali su putem, da je u dva dana pala cijena za deset dinara.

U varoši je Tunija obilazio trgovine i mlinove, da dobije barem pet dinara više po metru, jer mu netko reče: — Tamo negdje plaćaju pet dinara više.

Bio je vreli ljetni dan, i on se uznojio, i na koncu sjetio se, da je ludo ići ovamo i onamo. Trgovci se dogovorili svi kao jedan. Prodao je žito, prevrtao krupniji i sitniji novac pred Bakonjićem. U grlu ga je stislo radi onih trideset dinara, na koje su kod kuće računali, i koje bi dobio, da je pred tri dana prodao žito. On prevrće novce i smije se. Kesi jake zube, kao da će ugristi. I tko ga ovako gleda i sluša, nehotice mu se zagledava u oči, da li nisu crvene od plača.

— Do sutra ne će mi ostati ni dinara.

Sleže ramenima. Mučno mu je, što Bakonjić tvrdoglavo vozi svoje žito kući. Ne će da ga dade za tu cijenu. Mučno mu je, kao da će Bakonjić zamjeriti, što nije radije prosuo žito, nego što ga je dao ovako za ništa.

Bakonjić grdi trgovce, kao da su oni svemu krivi. Kasnije na putu umiri se i razlaže Tuniji svoje osnove o nekoj novoj pasmini svinja. Iza njega leže vreće žita. On se okreće k njima i tvrdoglavo govori: — Ne dam badava, neka blago jede brašno. Nek se debljaju krave i telići.

Tunija sluša, pak se zanosi njegovim govorom o novim pasminama i zaboravlja, da je izdao svoju boležljivu kravicu, kojoj bi trebalo miješati u napoj šačicu brašna. Izdao je svoju muku ljetošnju, svoj znoj i napor za ovo malo novaca, od kojih mu ne će ostati ni za govedinu.

Prašina izjeda, pa Bakonjić zašuti. Kad umukne dragi razgovor o zemlji i svinjama, Tunija se uvlači u svoju brigu, u mračni rog, iz kojeg ne može izaći na svijetlo, i ako bijesno udara glavom o njegove stijene.

Put im je dug. Tunija okreće pamet od svoje teške brige i sluša ponovno Bakonjićevu hvalu o mladim ždrijepcima. Kad je Bakonjićevo zadovoljstvo nad tim ždrijepcima prejako, Tunija ga uštipne: — Odgojit ćeš ih, a onda prodati bez cijene.

Bakonjić se zagleda u vreće sa žitom. Zašuti i pomisli, da Tunija nema pravo, što mu tako govori. Tko je kriv za to? Kad je svemu svijetu tako, ne može ni njemu biti drugačije, a ždrijepci su krasni. Ne gube radi toga ni malo na svojoj vrijednosti. Milina ih je pogledati, kao i ovaj kukuruz na polju. Bože daj samo još jednu dobru kišu! O, zemljice majko, što se mastiš kao sir! Nikad ti ne iznevjeriš. Ako nije bilo dosta žita, bit će kukuruza. Ako zataji oboje, bilo je mnogo sunca za vinograde. Prevarit će te lopovi prevaranti, trgovci, bankiri, advokati, ali zemljica nikada. Ako jednu godinu ostane jalova, na godinu dati će dvojke.

Preko izlokanih jaruga trese se zadovoljni Bakonjićev glas. Ove neprodane vreće žita ne kvare njegovo zadovoljstvo. Dobro je njemu i lijepo, kao ovom dječaku, što sjedi na kolima kraj njih, pa mrvi kolač i raduje se vožnji.

Jutros su toga devetgodišnjeg dečka od kuće poslali rođacima u Tunijino selo. Kad se mali umorio i do grla nazobao prašnih kupina, pretekla su ga Bakonjićeva kola. Ljudi su ga uzeli k sebi u kola. Mali sad sretno žmirka

očima. Ruga se vrelom suncu i prašini. Raduje se, kao da je sve dobro pod prašnim oblacima stvoreno samo za njega. Misli, kako je velika sreća namjeriti se na dobre ljude, koji uzimaju umornu djecu u kola. Nad njegovim dječjim poklicima škilji u bijele krpe oblaka stari Bakonjić, pa se smije i daje malome drugi kolač. Njima je obojici dobro i lijepo. Tunija, kao da se izvukao iz svoga mračnog roga, brige, pa ostao omamljen u svijetlu vedrog dječjeg veselja i Bakonjićeva zadovoljstva.

— Dobro je vama, koji se veselite oblacima i rođacima, koji čekaju. A što će meni oblaci, iz kojih Bakonjić čeka kišu? Što koristi, da kukuruz porodi dvojke i trojke, kad će meni ostati pred zimu prazne ruke i čemer u srcu? Dobro je malome! Dobro je Bakonjiću! Kad je meni zadnji puta bilo dobro?

Uz drndanje teških kola porodila se u Tuniji jedna čežnja, da mu jednom dobro bude!

Kad su sišli s kola, predali su sretnog dječaka rođacima. Bakonjić je pokazao Tuniji ždrijepce, pa kad je Tunija ugledao sjaj u mrenastim Bakonjićevim očima i osjetio rzaj njegova veselja, otišao je ravno od njega u birtiju. Tamo je pio mnogo kisele rakije i čekao, da mu dobro bude.

Kad se u noći vraćao kući, zavrištao je promuklo i pijano. Djeca su se uplašila, a Jela zaplakala.

Bila je još zima. Otapljao se snijeg. Jela je šivala na staroj mašini. Prepravljala je od neke svoje izderane suknje haljinu mlađoj curici. Haljina je bila sklopljena. Bila je preuska i preširoka, smiješna i dugačka, ali haljinica, na koju je curica, sjedeći kraj matere, čekala. To je haljinica, koja će sakriti dječji trbušac, prsa i nožice.

Još samo da mati porubi, pa da curica ode u susjedstvo, da ulovi krajeve suknjice kao balerina i da svrati dječju pažnju na novu haljinicu. Poslije podne Jela je porubljivala haljinu, no prije nego je dovršila, došli su iz općine i odnijeli mašinu i ćup masti za namet.

Tih dana po selu je išao ovrhovoditelj, koji je tvrdio, da može iz suhog drva iscijediti kaplju vode, i da će otvoriti bapske čarape s dinarima.

Drugi dan bila je nedjelja. Iz nedovršene haljine visjeli su konci. Jela je žalila za mašinom, za tom jedinom baštinom od pokojne matere. Jeli su kao u petak nezamaštene krumpire.

Tunija u svetačkom odijelu odlazi u općinu, da bude bliže onoj općinskoj sobi, u kojoj je rđala ženina mašina. Bog zna, što je s onim ćupom masti?

U općinskom dvorištu ima mnogo svijeta. Skupština je radi jedne vrlo važne stvari. Hladan zrak puši se od pare iza svih izrečenih govora. Od prevelikog nastojanja, da se približe narodu s lijepim riječima — ostaju govornicima slinave kapljice u kutu usana: — Mijenjaju se vremena. Danas juri kraj sela željeznica. Nijedno se seosko dijete ne osvrće više za automobilom. Sve se mijenja. Sve napreduje. Ne možeš uvijek plesti kotac kao otac. Treba zakoračiti za napretkom svijeta.

— Dakle, trebalo bi kupiti jedan veliki selektor za odabiranje žitnoga sjemenja.

To su bili govori, koje je svijet slušao. Kako to sve lijepo zvoni, kao blagdanska zvonjava. Pa jest, oni su zalupani, bijedni. Barem da djeca budu pametnija od njih. Nitko njih nije naučio, da budu bolji od svojih starih.

— Jesmo mi, jesmo zalupani, treba nas poučiti, kako se živi.

Tako odgovaraju seljački osmijesi, seljačka razlaganja, dobroćudno ugibanje širokim ležima nekog zakašnjelog posjednika u bundi.

Raspoloženje je odlično. Treba sad dalje razviti govor i dotaći se prstima same stvari.

Tko bi kod tolikih ugrijanih lica, kod tolike galame vidio žene isposničkog udovičkog držanja, što se guraju među ljude, kao da ništa ne mare, nego misle samo za ono svoje, po što su ovamo došle. — Što će biti s onim, što su zaplijenili?

— Doći ćeš izabrati sjeme, dati ujam kao u mlinu. Njiva će ti biti kao ona, što si ju nekad vidio na slikama, bez grahorice i bez korova.

— Pa dobro je to. Nije pod moraš. Tko bude htio da bira, neka bira, pa dobro.

Seljački mozak njiše se od svih tih govora i nagovaranja ovamo i onamo.

— Kome će to biti potrebno, neka čisti. Ja na mojem jutru žita ne ću. Dobro je meni i ovako, da je samo još zemlje, gdje bi ga posijao!

Na jednoj strani pljucka se baguš, nečiji se crni zubi osmjehuju. Na drugoj strani je posebna grupa posjednika, trgovaca i birtaša. Odbor zastupan boljim svijetom, koji puši dobar duhan.

Sjajna ideja. Stvar čini se da je riješena. Selektor će se naručiti kao i općinski bik. Tko se u današnje vrijeme može odvažiti, da kupi tako skupu stvar na svoj račun! Kad se malo promisli, ovo je nešto izvanredno. Istina, porast će namet, no koliko je kuća pa po selima općine, pa kad se to razdijeli, sjeme će biti izvanredno.

Na dvijesto jutara svakako se isplati.

Lule, što se dime, sakrivaju neko razmišljanje. Nekim ljudima i onim udovičkim ženama, koje su ugurale ovamo svoju žensku glavu, kad muške nema u kući, skače jabučica pod grlom gore dolje od uzbuđenja. Ne misle na selektor, nego sve čekaju, da netko poviče: — Što će biti s onim zaplijenjenim, što trune u općinskoj komori?

Spominje se namet. Netko o njemu govori blagim glasom.

Oh, sigurno će još večeras povratiti im ono zaplijenjeno. Ovrhovoditelju i panduru moći će večeras udarati muziku sa zaplijenjenim stvarima.

Onaj dobri glas govori nešto o hiljadama, koje bi se posudile u banci za selektor. Svojim prijaznim glasom obraća se svima, a ne samo odbornicima i gospodi. Upravo kao da je sve olovkom izračunao na papiru, pa im sada lijepo tumači. To će se lijepo isplatiti za nekoliko godina iz nameta. Kad se jednom isplati, selektor će biti veliko seosko dobro.

Rade se podmuklo vuče među onima, kojima drhće jabučica pod grlom od iščekivanja. — Bit će to seosko dobro, koje ćemo mi plaćati, a gospoda uživati.

Kao da je planula žigica i opekla. Rade pod glas pripovijeda o gospodi, koju on dobro pozna, koja duguju, — to su svi znali, ali nisu ništa proti toga mogli, — općini hiljade za godinama neplaćene namete na svoje velike posjede.

Nastaje komešanje. Lule se utrnjuju. Tunija raznosi na glas bratovo šaptanje.

— Idemo tražiti u općinsku komoru, da li tamo imade nešto njihova?

Neki gest i pogled s gospodske strane govori: — Tunija, budi pametan, ne buni se protiv onih, od kojih živiš. Tko će ti dati u proljeće nadnice?

Neki općinski čovjek govori: — Teška su vremena. To svi dobro znadete. Najviše danas stradavaju veleposjednici, trgovci, obrtnici i krčmari. Ne mogu oni najednom sada da plate svoje dugove. Tebi je zlo, a kad ti nemaš, ne može ni od tebe nitko da zaradi. Moramo biti ustrpljivi i složni.

Bog zna, da li nije onaj ćup masti dospio kraj nekog kotača, što smrdi po kolomazu. Sad se vidi i zna, da nitko ne vodi brigu o tome.

Udovice i seljaci, koji su uzalud čekali govor o zaplijenjenim stvarima, guraju se, natežu za rukave i bune se pridušeno. Slobodniji viču na glas.

Tunija ne vidi grožnje u nečijim očima — propast svojih nadnica: — Kakvo je zlo gospodi, ne rade ništa, jedu i piju, i voze se na federima!

Čovječe, shvati! Lakše je tebi platiti sto, dvijesto dinara, nego njemu pet hiljada.

Gospoda se podruguju i napeto očekuju, što će dalje biti?

Ne vrijedi s njima dogovarati. Odbornici su naši. Selektor je potreban. Namet neka se poveća.

Kakav selektor? Pobunjeni ljudi njuše zaplijenjenu mast u kačici, vonj krumpira, što se smrzava. Tuniji drhće glas, kao da se lomi i krši u promuklom hripanju u bijesu i naglosti. Zašto im za dug ne odvuku dva para konja, još bi im ostali konji za vožnju, zašto im ne pokupe ogledala po kući?

Njemu se čini, da ne viče sam, nego da sto glasova urla s njime. Zato je slobodan i navaljuje: — Zar da mi kupimo selektor za njihovo žito?!

Trgovac se namazao kolonjskom vodom proti buha. Govori u svojoj grupi oprezno, da se svijetu ne zamjeri. On ima dućan. Sa gospodom je dobar, ali od njih samih

ne može da živi. Što može hrpica tog časnog svijeta kod zidanja njegove trokatnice? Ovi ovdje ljudi, ta nebrojena raja zida mu svojim parama trokatnicu u gradu. Danas je teško s njima, sve je to pokvareno. Puntaši!

Gospoda se zabrinjuju. — Priznajmo! Stenju. Pritislo ih. Ali što ćeš sada? Neka se samo ne dotiču svojim ručetinama naših dragocjenih interesa. Među nama rečeno, nemaju ni krivo. Ovi općinski gadovi dobili su od mene drva za zimu, od tebe svinjče, od onoga poziv na dobru večeru. Uostalom danas ne smije se više govoriti o selektoru. Treba izmiriti pobunjeni svijet. Selektor je potreban. Ta stvar ne smije propasti, nego moramo biti obazrivi prema ovom svijetu u današnje teško vrijeme. Među gospodom ima pametnih ljudi, koji dobro poznaju narod.

Koga vraga će općina sa načetom masti, što je u komori upila trule mirise? Što će sa starim zarđalim mašinama i trulim krumpirom? Istina, dobro je, da se zastraši svijet, jer netko ipak mora plaćati namet. Kakve su samo općinske ceste! Kad se sve zaplijenjeno povrati, oni će to primiti kao na dar. Dobri su ljudi, samo je potreban postupak. Za selektor izvlačit će se vrednije stvari: kravice i telići.

U predvečerje su ljudi imali zapaljene obraze, a noge ledene i ukočene od stajanja.

Gospoda se posavjetuju o jednom ljubeznom gošćenju sviju odbornika i dogovoru za selektor u podrumu kojeg posjednika u vrtoglavom zadahu alkohola.

Buna naroda je proljetna bujica. Ne može se zaustaviti ni jedinim rezultatom toga popodnevnog dogovora. Jednim obećanjem.

— Idite mirno svojim kućama. Vratit će vam se sve vaše.

Narod ide kući, kao da nosi pobjedu. Tuniji se šire prsa. Pred kućom psuje Balakocija, jer one druge ne pozna dobro. Grudi nabijene prkosom splasnu se u kući. Jela mu meće prst na usta: — Budi pametan! Šuti! Prije večere poručili su Balakocijevi po mene. Otišla im Jana. Netko mora pomagati u kući. Gdje je još Josipovo, gdje sunce. Zemlja još gnjije u lokvama otopljenog snijega.

Daleko su nadnice, a doći će veliki blagdani. Dječicu valja opremiti za crkvu, a gdje je novac za robu? Kakav je tamo posao? Kao stvoren za mene ovako slabu. Trkni malo po kući, malo u podrum, malo u vrt i eto ti zarade, o kojoj nisam ni sanjala!

— Balakociju?!

Tunija se zakvači očima za ženu, pa se ona, kao davno nekad prije, ovjesila za njih i on nju vidi svu, kao iza dugog rastanka od više godina. Široka suknja tare se o napeta mršava uda, u kojima još ima mladosti. I oči su joj lijepe. Još samo da joj je dobre hrane i počivanja.

Ovješena ovako o muževe pažljive oči, smeteno i tužno ponikne očima.

— Ako ne ćeš, ne ću ići.

Tunija je bio uzbuđen od popodnevne smjelosti.

Može i on jednom da ne učini po tuđoj volji. Tunijin glas grmi kao ono poslije podne na skupštini.

— I ne ćeš ići tamo!

Te noći bila su im uda ugrijana. Za večeru su pojeli zadnji komad suha mesa, za kojim su jako žeđali. Zaboravili su na namet, mast i mašinu i mislili na sebe i svoju mladost. U sobi je bila mlačna ugodna zapara, a kad je u jutro vani bilo sve mokro i tmurno od kiše, žalili su, što je svanuo dan.

Kiša je padala četvrti i peti dan. Tkanje je bilo dovršeno. Kisnuli su u kući od besposlice. Šutjeli su i razmišljali: — Bog zna, koja druga već pomaže kod Balakocijevih? Peti dan u veče došla je poruka, da Jela dođe ispirati burad. Cijelu večer su šutjeli.

U jutro je Jela stala pred Tuniju i u staroj iskrpljenoj bluzi bila je zabrinuta i usplahirena, kao da ide pred kolima i nudi drva na prodaju.

Otišla je.

U veče se vratila. Pričala je, kako su bili s njome zadovoljni. Ići će tamo svaki dan. Uzdahla je od navike, ali kao da Bogu zahvaljuje i izvukla je iz njedara komad mesa, što ga je potajno spremila od večere.

Podijelila je meso djeci, omirisala im zadovoljno masne njuškice i rekla mužu: — Zapiši današnji dan. To je prva nadnica. Tko zna, koliko će ih biti za njom?

Sve se to dogodilo radi jednog sjećanja, kad je Balakocijev biroš dijelio žito na zemlju, koju su oni obrađivali. Balakoci je došao da pogleda. Dioba je bila svršena. Sunce se ražarilo na zapadu u ognjenim oblacima. Sutra je nedjelja. Nitko ne istražuje iz oblaka, kakvo će biti vrijeme. Jela se zagledala u nebo bez misli. Dioba je svršena, pa je popustio napeti i pažljivi izraz lica. U očima joj se odrazio odsjev sunčanog požara i razlio se po licu, koje je taj čas bilo zanimljivo, i Balakoci se zagledao u nju.

Potpasana u mokroj suknji nosila je vodu, a Rade je ispirao burad. Rade se smiješio, kao zlobni dečko, kad opazi gaćice neoprezne curice. Balakoci je zijevao, kao da će progutati dosadnu prazninu sivog popodneva.

Jednoga dana Jela se smela od gospodinova ustrajnog pogleda. Pocrvenila je od straha, da nije otkuda ispuzla buha, pa gospodin to gleda, ili je ružno, što ima poderane rukave na staroj bluzi.

Drugi dan je došla u čistoj bluzi. U podrumu ju je gospodin nenadano i besramno prignječio uza zid.

Iza tri sedmice dali su joj stotinu dinara.

U Balakocijevu dvorištu psi su se natezali s mesom od divljači. Jela je dobila srneći but, pa ga je spekla u nedjelju. Curicama je dala šiti nove haljine. Djeca su išla u crkvu.

U loncu krklja čorba, a meso cvrči. Rezak miris dira nosnice.

Već je nosila mesa kući, što je njima preostajalo. Tunija ga se toliko najeo, da se cijele noći napajao vodom. Krklja čorba i meso cvrči ljepše no cvrčanje šturka u zimskoj čežnji za proljećem. Jela se razvalila na klupi. Na polju mirišu ljubice.

Koliko je u godini blagdana, toliko je crnih žalosti bilo. Djeca u prnjicama, koje bi ona sama sašila, nisu išla od sramote u blagdane od kuće. Prnjice smiješne i nespretne, pa su se djeca valjala u kući po pepelu.

Jela se razvalila na crvljivoj klupi. Kraj nje je crkvena zvonjava i cvrčanje naglog pečenja mesa. Gornji dio tijela u mirnom je nagibu prema proljetnim i kuhinjskim mirisima. U glavi je prepleteno razmišljanje o

besramnom stiskanju Balakocijevih šaka po grudima, o stotinjarki, o dječjim haljinama, o Tuniji, o slabom tijelu i čaši vina, kopanju i usijanoj sunčanoj ploči nad sobom, a onda opet to besramno pritiskanje o podrumski zid. Bože, što će biti? Ne smijemo biti obijesni. Ne smijemo se zamjeriti. U pameti joj je konfuzija rastrganih misli, a onda pada po srcu ledena ploča žalosti. Proljetni miris, reski zagorjeli kuhinjski miris i brbljanje djevojčica na povratku iz crkve otaplja žalost u srcu.

Uzdahne kao pred neprodanim kolima drva i zalije zagorjelo meso.

Balakoci je nekuda poslao Radu, a Jelu je pozvao, da dođe u podrum.

U podrumu je mračno i hladno. Bose noge zebu na zemlji. Velika čaša vina smete govor i jezik se muči, da kaže nešto protiv onoga, što ne valja.

Ležala je na leđima pod velikom bačvom. Vonj vina udara u nos, a u mozgu se pamet skamenila. Iza toga Balakoci se izderao na nju: — Pokri se i digni. Brzo!

Izašla je za njim. Gore je sunce bolo iglicama oči. Čula je obijesne glasove Balakocijeve djece.

Vratili su se od nekuda s materom. Radost iza vožnje im je svijetla i bezbrižna. Lebdjeli su u oblacima prvih proljetnih cvijetnih haljina. Jela je raščupana i smetena, kao da su je malo prije htjeli zatući u zemlju crnu, pa je ostala tako prestrašena teturava. Prikupila je skute i bila žalosna i zapuštena.

Nosila je kući ostatke s Balakocijeva stola. Bojala se od Tunijinih prigovora, što joj ne plaćaju posao. Tijelo joj se usukalo, kao sukno. Na jednom kopanju u vinogradu oko podneva se srušila od slabosti. Bojala se tražiti plaću od Balakocijevih, da im se ne zamjeri. Kod njih je trčkarala cijeli dan. Pomagala je u kući, u vrtu, u podrumu. U podrumu ležala pod Balakocijem, i zbog tog se bojala Tunije, da ne sazna, Balakocija, da ne uzme drugu. Ovog ljeta slabo se tijelo odvraćalo od poljskih poslova. Sažimala je ramenima i uporno ustrajala u muci i gnjecanju Balakocijevih šaka.

Život je bio tvrd kamen. Suzama ga nije mogla umekšati. Kroz tvrdi led njenih dana milio je blago kao vrutak tople krvi dragi osjećaj, kad je s večera napajala presitu djecu s vodom, i mirisala dječji dah, što je vonjao po mesu i mrvicama s gospodskog stola. Sita djeca bacakala se nemirno u snu. Kod susjeda su im govorili, kako je meso došlo u njihovu zdjelu i lakome trbušiće.

— A hranu, što sam vam nosila? Remen si otpuštao, i ispio bure vode. Prevraćao si se u noći od sitosti.

— Tuna moj! Oj! Nemoj, Tuna moj!

— Kurvo! Na!

— A haljinice djeci?! Nemoj, Tuna moj!?

— Kurvo! Na!

Na otkrivenim grudima lijepo su otisnuti u krugu čavli Tunijine cipele.

Kad je iznemogla od vikanja, ušutjela je. Stisla je zube i kroz njih bez jauka puštala krvave mjehuriće. Slijepljena krv muklo je grgotala u grlu.

Starija curica pokriva oči. Vrišti i udara prljavim šačicama oca po nogama. Mlađoj je to čudno zbivanje smiješno i nerazumljivo, pa se nevino smije i čeka, što će još biti, i drži prstić na usnama.

Jela se ukočeno protegla. Propištala posljednji puta tanko, šuplje poput pokvarene svirale. Složila se na tlu, a u grlu joj zahroptala krv.

Lišće se cakleno sja na mjesečini. Debela mjesečeva glava ceri se nad plotom, preko kojega je odletio oglodani but iz Tunijine šake.

Za komad mesa proda žena prisegu pred Bogom!

Žuta se rakija iskri u čaši. U dimu, magli i šumu pijanih glasova ponavlja se refren Tunijine teške nevolje.

Za komad mesa proda vragu tijelo i dušu.

Kad se vraćao iz birtije kući, mjesečina se mačji šuljala po cesti i grmlju. Na grmlju je stakleno lišće. Zdrobi ga rukama, kao malo prije u birtiji čašu od velikog jada.

Trnje se zabode u kožu. Procuri krv.

Kad je došao kući, razbacao je po postelji, na kojoj je stenjala izubijana žena, krvave ugužvane krpice zgnječenog lišća.

Tunijine curice ostavljaju otvorena vrata i sjede na kućnom pragu. Sjede mirno, i tiho se razgovaraju, kao da je u kući mrtvac.

Kroz otvorena vrata dolazi u kuću jesen. Lijepi su u Boga isprošeni dani za dozrijevanje i branje. Jela leži u postelji ravnodušna prema suncu, što dolazi kroz prozor u uskoj zlatnoj pruzi do postelje. Ne mari ona za mravlje skupljanje zimice po njivama. Ah, ležati i mirovati! Jednom je dočekala mir i ležanje. Zar mari za ono tiho tkanje goleme paukove pređe nad posteljom? Ona je ukočena, kao da je već umrla. Svejedno joj je, što se kraj nje zbiva. Na stisnutim kutovima usana dvije krvave kapljice izlaze kao jauk iz kutije čvrsto zatvorenih bolova.

Šuti, prkosno šuti i nemari ni za što. Tako leži ukočena od jutra do noći, a onda skuplja u klupko stisnute udove, pa tako čeka Tunijine šake i cjeđenje sline iza pogrdnih riječi. Bol u glavi, prsima, leđima sjedinjuje se u jednoj velikoj cjelovitoj patnji.

Tunija dolazi iz polja izgrebenih ruku od oporog suhog lišća kukuruzovine. Nadvara kljusad i kravicu, lomi hljebac sebi i curicama.

Krvave mrlje na jastuku, Jelino kašljucanje ždere kao vrelo vapno kožu.

Curice mrve hljebac, punim ustima pripovijedaju o pandurima, koji su htjeli odvesti kravu u općinu.

Tih dana svijet se trgao radom na poljima. Selom je prošao na šestoropregu veliki selektor. Odbornici su proslavili svečanost toga kulturnog događaja u Balakocijevu podrumu. Pristali, potpisali, a svijet je bio u velikom poslu, i selektor je prošao kraj njih kao pusti san, koji pritište, pa se od vremena do vremena na njega sjete.

Curice izješe hljebac, pa se zaigraše vrpcama, isječenim od plavog papira. Plava boja zasvijetli poznato pred očima. Te plave vrpce djeca iscijepaše od kuverata, koje mu postojano šalju iz banke. U njima je na bijelom papiru ispisana grožnja, propast kuće na seoskom bubnju radi neplaćenih kamata.

Bijeli papir su curice razderale na komadiće, i gledale, kako ga vjetar raznosi oko kuće.

Žena je u postelji kukac istrganih nogu, a on ne može ovako trijezan da udara po njoj. Bježi u birtiju, da tamo svali teški balvan, što mu gnječi prsa.

Preprječila se greda po prsima i on nju nosi sve tako od ranog jutra do noći, po njivama, gdje blago šušti suho kukuruzovo lišće, a jesen je skrletna i zlatna.

Na jedroj Klari Bakonjićevoj pucaju šavovi. Iz tustog žalosnog lica bije ukor, kao majčin bič, kojim tjera dijete, da prizna učinjeno zlo.

Kad ukor udari po srcu, premorenom od jada, Tunija se brani pred Klarom radi onog, što radi, radi onog, što mora da radi, što je njegovo pravo:

— Žena ti pljuje krv, pluća, što li? Ubijaš ju! Kad izbljuje pluća, umrijet će ti. Onakovu slabu izubijao si. Rad šta?

— Živjela je s onim gadom. Živjela je, a ne živi više. Nije bila željna one trule lijene krvi, nego žena mudro to radila u potaji i patila se pod onim bikom, da omrsi dječicu i da zaradi paricu.

— Nije to, Tunija, bilo od obijesti ili lude krvi.

— Ja radim ono, što i drugi rade, ali Jelino je tijelo voštano i u njemu ostaju tragovi mojih šaka. Kuća mi se rasipa. Djeca u prašini čeprkaju, da nađu gnjile kruške. Derem kožu i meso po vašim njivama, a sotona mi nakljuvao dušu paklenim nagovorom, da zapalim kuću, da izgorim sa ženom i djecom, pa da od nas ne ostane traga. Da ništa ne ostane za one gladne vukove, koji izmjeriše kuću moju, i dijelove mojeg tijela i moje djece.

— Šutite, Klara. U rakiji se gasi jad.

— Odnesi joj lončić čorbe! Masna kokošja čorba, a meso mekano i bijelo od dobrote se topi u ustima. Dugo joj ne ćeš davati, kažem ti!

Noć je topla i bijela. Na mjesečini je lišće šareno crepovlje.

S komušanja cvile pjesme. Jela prezrivo grči tijelo i pripravlja ga za Tunijine šake.

Od čuda i stida ne htjede okusiti dobre Klarine čorbe, kad ju je Tunija izlio pred njom u tanjur.

Tunijin glas je opor, savija se poput grančice na vjetru, gubi boju i tone u hrapavom mucanju: — No, uzmi, to je za tebe. Prigrijao sam.

Te večeri otvorila se kutija zatvorenih bolova. Bol je kapala u blagim suzama iz Jelinih očiju.

U kiljeru stare Mandićeve miriše dunja i namrvljeno suho cvijeće. Bijeli mačak prede na rezbariji starinske škrinje, u kojoj su pred pedeset godina dovezli Mandino ruho. Mačak brunda pospano. U kiljeru miriše po starom nezračenom ruhu, po sparini i teškim mirisima suhog cvijeća. Staričino je lice zgrčeno, poput kruške osušene za posne seljačke obroke, a u širokoj suknji mršavo tijelo okreće se lagano i okretno.

Ovo je dobro za danas, promrmlja stara Manda, kad se povratila iz kuhinje, u kojoj je bilo hladno ognjište i njen dio ručka. Komadić pečene žute tikve. Svi su u polju, a unuci se klatare po šikarju uz potok. Starica prožvače mekani zalogaj među tvrdim krezubinama. — Hvala Bogu i na tome! Prekrsti se, pogladi mačka, brundonju, zatvori kućna vrata i ode.

Cesta se dimila od prašine iza natovarenih kola kukuruza i bundeva. Iz vinograda udaraju klopke obijesno i u zboru. Starica striže uškama, kao da bi htjela iz obijesnih klepetavih zvukova pogoditi, iz čijeg je to vinograda. Pod pregačom stišće crvenu jabuku, a na potajnom mjestu davno skrivenih izderanih cunja svojih prsiju skriva dva jaja. Dva kućna jaja, za koje nitko ne zna, a rad kojih bi moglo biti toliko zla u kući, da bi od njega smrklo Božje lice na slici u kiljeru, i ona bi kupila svoje krpe i lukavo, da ih zastraši i prene, pokazivala svojim držanjem i plačem odlazak u nepoznate prosjačke puteve.

Stara Manda zađe u dvorište, u kojem miriše po đubretu. U trijemu je radost sitnog dječjeg plača i vonj složenih neopranih pelena.

U postelji porodilja žuta lica slaže uvela usta na osmijeh.

— Je li sin? Neka ga Bog poživi!

Stara Manda metne kraj svake dječje uške jedno jaje i zaguče nad rasplakanim djetetom: — Kako je?

— Dobro je sad, teto!

Stara se okrene kao djevojčica u plesu: — I prvo dijete, i sin je. Ha! Ostavili su vas i beru kukuruz.

Žena u krevetu poluglasno prošapta: — Kad se mora. Doći će do večera.

Stara raskrevelji još jednom prema djetetu svoja pusta usta.

— Kuda ćete još, teto?

Smijeh na staračkoj krezubini odrveni. Po gornjoj nadignutoj usni prosuše se suze: — Jeli Jazićevoj. Kopni ona, kopni kao proljetni snijeg.

Starica ode topla od smijeha nad djetetom i uzbuđena prolivenim suzama.

U jednom dvorištu djevojke lupaju po suhim grahovim komuškama. Njihov smijeh i razgovor privuče staricu.

— Vabite momke, ali ih nema, na polju su.

— Hej, možda su kraj nas, skriveni u plastu?! Djevojke se smiju a starica se primakne jednoj crnomanjastoj. Djevojčina uznojena kosa poškaklje ju po nosu: — Pa što su poručili?

Djevojka se prkosno zagleda u svoje opaljene snažne noge. — Šta bi poručili. Tko da sad misli o tome, dok se sve ne obere. Kad se grožđe smasti i vino pretoči — još prkosnije stisne zube, i doda — vele, mora se čekati na vino, na svinje i debele guske.

— Doći ću na pir.

Djevojka zaboravi na dugo čekanje. Tijelo se svrabljivo zapali na staričin govor o piru. Smijeh joj se razveza, kao niz koralja, i prosu po dvorištu: — Bez vas to ne će biti.

Ružmarine moj zeleni .....

Stara krivo zapjeva kao pijanica i ostavi djevojke, smijeh i lupu po grahovoj komušini.

Jela teško diše, pak je mali prozor otvoren. Kroz njega dolazi zagrižljiva obijest, klepetanje iz vinograda, a ne može izaći slatko-kisela zapara bolesničke sobe. Stara Manda roni suze po Jelinoj ponjavi. Kao da pipa suhim prstima po Jelinoj boli. Radina žena sprema po sobi, a zatim uzima Jelinu manju curicu na ruke.

Na uzglavlje se naslonila jaka žena. Njeni zapregnuti skuti zaprašeni su pepelom i mirišu po krušnoj peći. Ona ovamo često dolazi i naglo odilazi. Govor joj je ubrzan. U stankama među nikad ne dovršenim poslom. Snaša Tereza metnula je kruh u peć, i sad kao da je izračunala, koliko vremena može ga tamo ostaviti na miru, govori naglo.

Uz Jelinu slabu glavu odzvanja joj glas kao rušenje potoka preko stijene: — Moj Mato isto tako leži. Na Terezinim jagodicama igra smiješka slaže se s onim, što govori poput titranja duginih boja na masnoj prljavoj vodi. — I kako kašlje! Doktor je rekao, da mu gniju pluća. Neka ga se čuvam. — Smijeh življe zaigra. — Molila sam, da mu kažu, kako je pisano u jednoj knjizi, da će možda ozdraviti, ako se ne miješa sa ženskom. On vjeruje u to kao u sveto pismo.

Snaša Tereza iskesi zdrave zube i resko se nasmije. — Ne će dočekati zelenog lišća. Znam ja. — Smiješak ugasne. Zraka se sakrije nad prljavom vodom. — Njegovi zalajali na mene, što sam kazala, kako bi bolje bilo, da je umro pred šest godina. Onda mu je doktor rekao, da ima sušicu. Od onda se rodilo troje. Ostat ću kao prst s petero djece. Spavam sa djecom u komori, samo mala Mare spava s njim. Naučio je, da ne bude sam. Ovako mu je milije.

— A što curicu ne čuvaš? Ona će dobiti bolest.

Tereza govori mirno, kao da je sve to na prste već izračunala.

— Sve je to bolesno od njega. Sve će to pomrijeti. Sad ću ostati na gruntu s nejakom djecom. Nitko me sad ne će s petero djece. A kad ih othranim, spremit ću ih sve jednoga po jednoga u zemlju. Bit ću sama i stara. Ni vrag se ne će na me obazrijeti.

Bijeli Terezini zubi sakrili se iza stisnutih usana. Tamnoputno lice gubi sjaj i mrači se.

Ispod dugih Jelinih trepavica kližu se suze i polako cure po licu. Jedna za drugom kotrljaju se poput graškova zrnja i stapaju se kraj usana u vrelu mokru mljačicu, što je svezala usne trpkošću, pa usta ne mogu da kažu, kako se srce grči od žalosti.

Sve žene zajecaju. Na Terezinom licu ostaje trag pepela. Ona se sjeća okruglih hljebova u peći i odilazi.

Uz Jelu ostaje stara Manda.

— Teto?!!!!

— Što je, diko?

— Donesite mi ogledalo?! Da li ja, teto, izgledam onakova kao Terezin čovjek???!!

Jela gleda staricu, a stara misli: — Ovako se Bog gleda, kad ga nešto traže.

Ona baje Jeli o zdravlju, o teškim zavjetima, a onda zadrijema umorna uz Jelino uzglavlje.

Jeli prokaplju blage suze na spomen svih teških zavjeta, iza kojih se čeka čudo, pa gura staricu iz drijemeža, ispituje, kako se treba zavjetovati, sa koliko posnih dana treba dočekati daleki zavjetni put.

Završio se lijepi dan. Iz vinograda voze kola nizbrdice. U bačvama je zgnječeno grožđe.

Starica skoči pred jedna kola i donese Jeli izabrani grozd. Drijema uz nju do kasne večeri, a onda ju poškaklja prigušen djevojački hihot pod prozorom, i ona odilazi za njim do ugla, gdje se tajno šaptanje i smijeh zaustavio u djevojačkom dogovoru o večernjem komušanju u nekoj kući.

Glasan dogovor utiša staričinu radoznalost. Ode kući, gdje su već svi polijegali. Proguta nešto hladne krumpirove čorbe, što su joj ostavili, pogladi mačka, pomiriše suho cvijeće i dugo se prevrtaše u staračkoj besanici, u kojoj se pred snom miješalo Jelino žuto lice s nabranom crvenom glavicom novorođeng djeteta, djevojačka radost i lutanja po komušanju.

U kući nije bilo dinara. U predvečerje dirljivo je šuštalo lišće rajčica i nakolčenoga graha u vrtu. U zoru je dolazila groznica, vrelo znojenje i osjećaj, kako u prsima bolest živo ždere.

Jednoga dana Mara Pavina govorila joj je sva obasjana suncem po debelom licu: — Pola zdjele pluća izbacila sam iz sebe, a gle me sad, da li mi što fali? Zarajtala sam tri jutra zemlje. Ostala sam bez muža i prčije, a zato sam ostala živa i zdrava.

Jela živo sluša Marino pripovijedanje o bolesti, što ju je morila, morila, dok joj nije ona, Mara, jednom stala za vrat. Mara viče, plješče rukama, proživljuje po stoti puta sve muke i strah od bolesti, nadu i početak zdravlja, koje je otkupljivala svojim mirazom.

Kad je Jelu zanijela do kraja svojim pripovijedanjem, frkne palcem i kažiprstom, kao da broji novac: — Potroši na doktora, hranu i vidjet ćeš čudo na sebi. Podigne visoko suknju: — Gle noge, kao stupovi.

Suknja joj zavijori i Jela ugleda debele noge, snagu Marinih butova. U zaleđenoj žalosti prokaplje blago nada, kao u prošlim noćima, kad je izmorena dugom molitvom za zdravljem uz treptavo svijetlo žiška na pocrnjeloj papirnatoj slici vidjela micanje Bogorodičinih usana.

Novaca, novaca! Mnogo novaca za lijekove, od kojih pluća nanovo rastu, i mlijeka, mnogo mlijeka za dobru hranu i dobre juhe, da se zaliju žile novom jakom krvlju.

Novaca nije bilo. Djeca su se gola i bosa vukla po kući i grizla tvrdi hljeb. Jela je slabija. Tunija ju nije više udarao. Netko joj je rekao — a tako je to milo i žalosno bilo — da je pocrnio od žalosti za njom. Molila se u noći za zdravlje, a među očenaše uplitala je stroga razmišljanja, kako da dođe do novaca od Balakocijevih, i molila se ponovno Bogu, da se oni osjete na nju i pošalju ono, što duguju. Iza molitve je šaptala: — Ono je moje pravo. To mi duguju.

Pet mjeseci je išla tamo, a dali su joj stotinu dinara. Samo ako ne računaju ono, što je ona uzimala od pasa, da ne raznesu, i nosila svojoj djeci.

Izračunala je na prste staroj Mandi, koliko joj duguju i nagovorila ju, da ide k njima.

Djeca su se najela pečenih pilića i kolača, od kojih su osjetili prve zubne boli. Među lepljivim prstima visjeli su im osakaćeni grozdovi.

Ose su zujale sito i dosadno. Na stolnjaku je izmrvljen hljeb, tanjur izabranog grožđa i jedna načeta kruška. Na požutjelom mekanom mesu nečiji zubi su otisnuli tromu želju i sitost.

Gospođa Balakocijeva nosila je mekanu haljinu, što se ne gužva na travi, i što miriše po svježem pranju i glačanju. U nosnice se uvlačio jaki miris ciklama, što su venule na njezinu ramenu. Dolje ispod velikog vinograda bilo je selo u prašini. Pred njim u daljini naslućena velika rijeka.

Djeca su bila troma i dobra. Balakoci je obilazio po vinogradu, sagibajući se među tustim rodom. Već je dva puta uskliknuo: — Za pedeset po sto bolje nego lani.

Na otvorenoj knjizi umorno su se nizala slova, od vremena do vremena skupljena u pameti, u neki sadržaj, što ugađa sitoj mirnoći malog obiteljskog izleta.

Kad je ovamo došla stara Manda, djeca su se skupila oko nje, a Balakoci okrenuo prema jednoj tabli trsova. Držao se, kao da prisluškuje skorom prasku groma iz vedroga neba.

— I lijepo Vam je i dobro. Dječica su zdrava. Bog je dao velik rod i sunce grije, da bude slatko kao med.

Nešto baba hoće. Zadihala se dobro, idući gore po strmini.

Iza toga djeca napeše uši kao zečići. Neprijatno i gorko cijedi se po dobrom raspoloženju ono, što baba Manda pripovijeda.

— Kopni sirotica. Okopnit će ove jeseni. Ništa nemaju u kući. Što onaj zaradi, ode za banku, za porez, za trgovca. Ne tuče je više. Zvao bi joj i doktora, ali nema čime.

Kako ta stara mrsko i podmuklo skreće glavom!

— Dajte, milostiva gospođo, koliko možete za sada od onoga, što dugujete!

Kako je glupo, što taj stariji dečko napeto sluša i nesvijesno pokreće glavom po taktu babinog pričanja. Muž okreće glavu. Da li mari, koliko ona trpi tu pred djecom od tog babinog govora! Bože dragi, taj stariji dečko rastvara oči. Baka seljački, prostački veže skupa one seljake, prostake, što se tuku, i njihova oca.

Ono, što se događalo u podrumu s Jelom, bilo se već dobro prozračilo. I Balakocijevka nije više osjećala vonj smrada, što joj je danima napinjao živce i gonio ju, da pred djecom i rođacima govori o rastavi, i da pljucka prezirno u sebi po muževoj slici. Sada ju ponovno — kad

je već sve napola zaboravljeno — dirnuše. Nemoguće je sad djecu otjerati, a ona zjaju i slušaju, i sve se to lijepi od gadljivosti. Babin glas dolazi k njoj nejasno kao iz badnja o novcima, o dugu. Hoće li sad Balakoci otvoriti lisnicu, ako to učini, njeni će živci planuti i izgorjeti tu pred djecom i odurnom babom u vrelom plaču.

Čula je mužev glas: — Mi ćemo to već urediti!

Ona bi sad trebala šutjeti, da vidi muž i baba njen prezir, ali srce ne podnosi da ne progovori. Njezin glas je kao iza duge šutnje hrapav i surov: — E, pa ona je mnogo toga od nas dobivala!

— Kakovu poruku da joj odnesem? — Baka čeka nešto od njih, kao jabuku za poklon bolesnom djetetu.

— Ništa. To je naša stvar.

— To je Vaša stvar! — misli baba Manda, ali od nje je prazna šaka.

Niz strmu nizbrdicu babino se lice sraslo s mršavim grudima. Zgrčila se, kao da je gore izgubila parnicu, u kojoj je bilo življenje.

Dok su se gospoda Balakocijevi vozili kočijom po serpentinama vinograda, gospoji su bila mrska i prostački široka muževa leđa.

Djeca su svaki čas izlazila iz kočije i pokazivala bliježde gole stražnjice. Lica su im bila nacerena od mučnog proljeva. Roditelji su šutjeli.

Gospoja je mislila, kad bi sad progovorila, da bi joj se glas zalio gorkim suzama.

Svud je tegoba, mučnina. Najljepši odmor, jedno smireno popodne, ugodno raspoloženje uz muža i djecu pokvari jedna baba.

Đubrišta se dime od koma. Po selu se vuče magla od jutra do večeri. Jela je hroptala, stenjala, mislila na Balakocijeve, novac, zdravlje i doktora.

Za stolom se Tunija igrao modrim kuvertama, u kojima su bile opomene za neplaćene kamate.

Djeca su vidjela, kako se iscerio, kao da se nasmijao, a Tuniji se činilo, da je tako, kao da on skida kaput, i baca ga za zalog nečega teškog.

Bacio je kuverte pod stol. Stisnuo je stotinjarku i otišao k jetrvama.

Jetrve su prele. U kući je bila tiha sparina. Očekivale su naprasni dolazak muževa.

Tunija drži novac u šaci i govori tako, da im pokaže, kako on baca posljednji zalog: — Sutra rano uredite tamo kod Jele. Dovest ću joj doktora.

Bilo je prekasno, da se zadrži duša, koja je već stajala na putu, da odleti iz tijela.

Doktor je zavrtio dlanovima: — Hrani ju dobro! Dugo ne ćeš. Još koji dan. Čuvaj sebe i djecu!

Dok je kupovao lijek za šezdeset dinara, došlo mu je na pamet, da sažiže taj novac, skupljen po nadnicama. Sažiže ga badava, a njoj nema pomoći: — Neka, nek ima, nek se veseli. To su joj zadnji dani.

Oči su joj sjale, kad su joj donosili dobru kokošju čorbu. Što zato, što se slabi želudac okreće kod druge, treće žlice, a djeca raznose juhu po kući.

Neka joj sjaju oči. Nek vidi tu pred sobom sve ono dobro, za čim se prije na suho oblizavala. Nek joj budu veseli ti zadnji dani.

Jednog dana gorjela je vatra, a voda u loncu uzaludno krkljala. Nije bilo ni komadića mesa, da metne u lonac. Bočica medicine bila je ispražnjena. Jela je govorila, kako osjeća, da joj od medicine zarašćuju rane u plućima. Sad šuti. I bolje da šuti. Mogla bi progovoriti, kako joj se sada rane otvaraju, otkad ne pije medicinu.

Vrije voda badava. Sve su koke poklane. Žena pilji u praznu medicinsku bočicu. Svagdanji je dan, kad žene predu, te se za ručak jede grah i luk. Nitko ne će donijeti lončić čorbe za bolesnicu. Pred podne se Jela i Tunija dodirnuše u mislima, zatim mucavim šaptom, a onda njenim iznakaženim hroptanjem i lupanjem njegovih šaka po stolu: — Koliko je puta, ta dan za danom ostavljala hladno ognjište, a djeca su se valjala u prahu neumivena i gladna!

— Gubila si tamo vrijeme. To ti moraju platiti.

— Zar da ono računaju, što sam kući nosila? Ono je bilo oteto psima, bačeno s njihova stola, i zabaljeno slinom njihove site djece.

— Jako nam je potrebno, da plate. Nema juhe, a medicina se mora kupiti. Otkad je prazna, krvare mi rane u plućima.

— Zar da pustimo lopovima svoje pravo?!

— Krvavo pravo.

— Ali što ćeš! Baba Manda išla je tamo.

— Ali ja ne ću otići bez novaca.

— Kupit će se medicina.

— Reći ću im, da su lopovi, da su htjeli okrasti tvoju muku.

— Ići ćeš tamo? Po tvoje, zaređeno.

Tunija se neprestano iskašljavao i nikako nije mogao iskašljati smetnju na putu do Balakocija.

Kaput mu je bio razderan na rukavu. Ne može ga bolesna žena zakrpati, ali ovi se Balakocijevi nekud spremaju. Zašto mu Balakoci gleda u cunjav kaput? Nek vadi novac, pa je gotovo. Odmah će ih ostaviti.

— Dakle! Po pare si došao. A koliko misliš, da ti je žena zaradila kod nas?

Tunijin glas poskakuje kao na žici.

— To bi Vi mogli znati. Dolazila je od početka do velike Gospe. Pa dobro. Uzmimo, da to, što je ovdje radila, nije bilo kopanje na njivi. Pa neka bude tri stotine. Dali je Vama to mnogo?

Balakoci se smije ispod žutog brka.

— A jesi li ti računao ono, što je žena nosila kući?

— Ono nije moglo biti za nadnice, gospodine.

— Ne raspaljuj se, nego mi reci, kako si ti ono, što je dobivala, izračunao. A zašto bi ono bilo?

— Čekajte, gospodine, sve ću Vam reći.

— Nemam vremena. Vidiš, da mi odlaze žena i djeca. Idem s njima na stanicu. Kasnije ćemo izračunati, da li nam se slažu računi, moji i tvoji.

— Gospodine. Ja ne mogu čekati. Ženi treba kupiti medicinu.

Glas izgubi svoju odsudnu vrijednost. Zaboravili su jedan šal. Balakoci viče nekome, da ga donese. Tuniji mahne rukom.

Dok je Tunija došao u dvorište, kočija je bila na cesti. Za njom ostane prašina i smradni vonj konjskih izmetina. Kod kuće žena liže jezikom ispražnjenu bočicu medicine, a na cesti nema kamena, da ga baci na one u kočiji.

Skitao se selom od kotla do kotla i pojio vrućom rakijom. Danas je prokleti dan. Nijedna žena nije rodila. Nisu ničiji svatovi. Nitko ne će Jeli donijeti lončić dobre čorbe.

Ne ide kući, dok ne prođe nesretni dan. U glavi pomamno plešu vražje misli. Razigrale se i od njih mu je vruće i dobro.

Predveče su ga zvali kući. Jela je umirala. Vatra je bila pogašena, a ona voda, što ju je jutros pristavio, ohladila se na štednjaku.

U glavi mu se miješa, a noge drhću. Vrti se tlo. Na polju pada kiša, a djeca leleču. U kuhinji on potajno polijeva glavu vodom.

Jela čeka isplakanih očiju, da joj on nešto dobro kaže, a on progovori, i jezik se pomete. Susjedova cura prigušeno se cereka, i ne može da ga gleda. On ju vodi u neprilično napast smijeha, te ona svakog časa bježi u kuhinju, a za njom idu nečiji strogi pogledi.

Ne može ženi ništa da kaže. Spleo mu se jezik, kao u ružnom dječjem snu, a rakija otrovno zaudara pod nosom žene, koja umire, te ona odvraća glavu.

Žene su izvukle Jelinu svetačku haljinu i crnu maramu. Njega je žalost cijepala na komade, pa je pobjegao u noć. Lutao je po blatnim poljskim stazama k Balakocijevoj pustari.

Kiša je prestala padati. Na nebu je titralo milijun zvijezda, a njega je pekla žalost za ženom, kojoj nije znao da kaže zadnju riječ.

Na Balakocijevoj pustari počivaju goleme kamare slame. Tunija se naslonio na slamu i s izbuljenom nemoći, čekao, da se otrijezni. Dugo je trebalo, da se otrijezni i makne s mjesta. Na putu pred njim bio je Balakoci.

Vraćao se od jedne kočijaševe kćeri; imao je razvezanu ogrlicu.

Htio bi odzdraviti Tuniji, potapšati ga po ramenu. Tunija je smeten i izgužvan. Balakoci u prijaznu pozdravu i odzdravu iskušava njegovo raspoloženje, kao dijete skitnicu na pustoj cesti.

Tunija nije pozdravio.

No na koncu, sve je dobro osigurano.

Tunija progovori trijezno i žalosno: — Žena mi gladna umire. U loncu se voda ohladila, a niste dali novaca, da joj kupim medicinu.

Gotovo se koža ježi od toga, što taj pijani Tunija pripovijeda. Odlazi san, kao da se okupao u studenoj vodi.

— Umire Jela, patnja, je to. No zar ja nosim dio njene sudbine? Gdje bih ja za sve morao plaćati račun? — Potpuno je nepotrebna ova tragika. Neprilično je, i on toga nije, želio. Da je znao, bio bi ostao bez toga. Nikakova sjećanja. Ničega nije bilo, nego onako uvijek jednako, kao ono malo prije kod kočijaševe kćeri. Što mu tu tragediju pružaju pod nos, kad je to prošlo. Noć je kasna, a danas je bilo svega dosta. Najpametnije bit će, da ide spavati, a Tunija da ode umirućoj ženi.

Hoće da pokara grješnika, kao svećenik zbog djela, koja ga se ne tiču: — Dragi moj, kasno je pokajanje. Jesi li ju izubijao danas?

— Radi Vas sam je tukao. Čujete li?! A danas je gladna otišla.

Njegove riječi idu gospodinu na živce.

— Zašto nisi kraj žene? Najprije se skitaš oko kotlova. Smrdiš po rakiji, a onda tu kriliš rukama i stenješ preda mnom, kao da sam ti ja nešto kriv. Držiš se kao pijana baba. Još to malo vremena, dok ne sklopi oči, budi uz nju i dobar joj budi. Može još da joj bude bolje, a na koncu, što sad koristi?

— Teško je meni!

Tunijin glas je raspaljen i peče gospodina. Neprijatni mravci puze mu po svijesti.

Lisnica je na dohvatu ruke. Zaplakano dijete umirit će slatkim bombonom: — Glup si Tunija! Danas si došao baš u času, kad sam ženu i djecu otpremao na stanicu. Za

dva minuta bili bi zakasnili na vlak. Koliko ono reče, da dugujem? Hajde bolesnoj ženi! Evo, to treba u svakoj zgodi.

Tri papirnate novčanice. Bože, koliko se puta uzdrma želudac i ujede za jezik na kolima drva, kad vozi iz šume za dvadeset pet dinara. Koliko se vuče ljubljeno dijete za anđeosku kosicu, kad nekuda otkotura dinar? Što to sad padaju stotinjarke kao u snu, pak se čudno na njih gleda, kao da su šarene reklame.

— Ne treba toga sada. Danas ste trebali dati, da se kupi meso i medicina.

— A, tako!

Neprijatno kajanje i razvlačenje nekih osjećaja nestane za čas. Balakoci je ljut, govori brzo i pljucka kapljice sline u naglom govoru po Tuniji.

— Pa što sam ja dužan tebi? Ovo nije za dug. Htio sam da ti pomognem, Što ti sad hoćeš? Reci! Zar nije nosila kući svašta za gladnu djecu? To nam je još zahvalnost! Što ti zapravo hoćeš? Čuješ, ti?!! Ja dobro poznam ovakove mudrijaške trikove. Pokazao sam ti prst, a što ti hoćeš? Zar me moguće misliš ucjenjivati?!!

— Ono, što je nosila kući, nije bilo za nadnice.

— Nego?!!

— Vi dobro znadete.

— Dakle, to je na stvari! Primao si nagradu zato, što sam ti ženu ljubio! Što si ju onda ubijao, lopove?! Što nisi primao i šutio?

Tuniji je bila pred očima Jela, voštana i blijeda, i užas, što je davio njegove curice, pa su plakale po kutovima. Između toga kao slatki zvuk harmonike u pogrebnoj tišini javljala se Jela onakova, kakova je bila pred vjenčanjem na predstavi. Bio je tako žalostan i u žalosti i jadu riješio se poštovanja prema Balakociju. Primi ga za ruke pa mu progovori: — Zar nije lopov onaj, koji krade od drugoga, a vi ste krali njen trud? Krali ste njenu muku — što je morala Vas zadovoljiti!

Balakoci pljune na svetu žalost: — Sama mi se ponudila! Hoćeš li za to da i ti dobiješ plaću? Miči mi se s puta, lopove!

— Pseto se vuče za ogrlicu. Ostavite me. Ne tresite mojim ovratnikom! Stotinu puta ću Vam reći, da ste lopov.

Padne zvučna pljuska. Sramotna uvreda. Nema maramice, a krv mu kaplje iz nosa po licu i košulji. Nema čime da obriše krv. Kao da se iz žlijeba izlijevaju mlazovi na njegovu sramotu i smetnju. On je klovn u rukama Balakocijevim, koji ga je pograbio za kaput i drma njime kao dječjom igračkom.

Velika je bila smjelost uvrijediti gospodina. U koljenima je drhtaj. Naslijeđeno prokletstvo od djedova! Kao da će sad pokleknuti i moliti milost.

Ali samo jedan čas. Zamahne nogama, da izbaci iz njih prokleto naslijeđe djedova, drhtavu zabunu, i kao vuk skoči na Balakocija.

Hrvali su se kao bijesni dječaci. Povaljali se na stazi i osjetili grubost kamenja. Padali su udarci među oči.

Tuniju mori želja, da procuri krv i da potokom proteče po stazi.

Električna lampica ispuzla je iz Balakocijeva džepa. Sama se otvorila i osvijetlila Balakocijevo lice, blijedo od straha, i oči, sklopljene, da ne ugledaju blijesak kratkoga seljačkog noža. Bio je ispljuvan po licu, izudaran po tijelu, a onda jedna jaka bol zamrači mu svijest.

Na otvorene usne kapne još jedna mokra gadljiva pljuvačka.

Tunija ode stazom.

Jela nije umrla. U noći je zaspala i zbunila žene, koje su joj spremile mrtvačko ruho i u pameti sastavile naricaljke.

U ponoći je Tunija udarao na Bakonjićeva vrata. Ljudi su bili bunovni od sna i zatečeni njegovim vapajem za novcem. Dali su mu toliko novaca, koliko je tražio. Po bijelom razboritom danu teško bi se na to odlučili. Prije svanuća Tunija je zvonio na vratima apoteke . . .

Jela je doživjela radost. Ispila je žlicu svježe medicine, od koje zarašćuju pluća. Iza toga su došli žandari, koji su imali na lančićima fotografije mladih žena, bili su mladi, nosili radost u rumenim obrazima, a Tuniju su pred

ženom — pod kojom se tresao ležaj od straha — okovali u lance i odveli.

Debeli mrazovi oguliše lišće s jablanova. Za rijetkih lijepih dana u kasnoj jeseni posta ono šuškavi sag pod nogama, a kad padoše kiše, sag se raskvasi u gnjilim blatnim krpama.

Jela je umrla za kasnog maglovitog svitanja. To jutro bilo je žalosno i natmureno. Žalost se zabola kao čavao u mozak malih djevojčica. Pište one ustrašeno po zapuštenim kutovima, a po kosi i po rukama vuku rastrgane paukove mreže.

U srcima njihovih strina gorjela je tog jutra posljednja Jelina poruka, da se brinu za djecu, dok se Tunija ne vrati. Izvlačile su djecu iz prašnih kutova. Češljale im zamršenu kosu i nudile curice vrelim mlijekom, kojim su curice ofurile jezik i usta, pa su cvilile još glasnije i bolnije, kao da se tuže materi. Mati im je ležala na odru, spokojna, ravnodušna i kao vosak žuta.

Od grube Tunijine šake Balakociju je iscurilo oko. Ove zime potrošio je mnogo novaca, a kad su mu metnuli ukočeno stakleno, zamrzio je strašno na prokletog paora. Sipao je novac advokatima i sanjao o vješalima.

Tunija nije znao dokazati, po što je išao na Balakocijevu pustaru one noći, kad mu je žena umirala. Kad god im je Tunija htio to razjasniti, kako mu je bilo teško — kako ni sam ne zna, kako je one noći došao na Balakocijevu pustaru — spleo se na uporna pitanja: Što je baš onu noć išao tražiti na pustari? Znalo se dobro, da Balakoci nadzire tamo pečenje rakije.

Prokleti bili, tako su ga spleli s pitanjima, pa koliko god je više govorio o ćuški, koja ga je opalila plamenom, o novcima, koje je trebao za meso i medicinu bolesnoj ženi, oni su mu upadali u govor, pa su govorili ono, što je bila istina.

Zašto nije primio novac — zaslužbu ženinu — one noći, kad mu ga je Balakoci mirno nudio? Tako su ga spleli, da je već i sam počeo mijenjati događaje one noći.

Kako da im dokaže, kako tada nije ništa ni mislio ni htio, nego je bio vrlo žalostan, kao da su mu srce izvadili! Nisu mu htjeli dati novaca da kupi medicinu i skuha ručak ženi, od jada se napio, a žena je umirala i nije joj mogao reći ni posljednju dobru riječ, a onda su mu nudili, a bilo je kasno, jer ženi nije trebala medicina ni dobra čorba.

Ispitivali su ga unakrst i poprijeko o susjedima, kod kojih je taj dan pio, rugali se žalosti, što ga je morila za ženom, koju je svaki dan mrcvario svojim šakama, pa ga jednom tako jako izmučiše, da je podivljao od muke, što ga toliko natežu i ne puštaju kući njegovim sirotama. Bio je izvan sebe. Vikao je pred sudom. Pružao ruke prema Balakociju, kojemu se ukočeno sjalo stakleno oko.

— Da mogu, još bi mu i to drugo oko izbio, da me već jednom osudite i ne mučite zbog tog lopova.

To njegovo divljanje upisali su mu u zlo i napokon ga osudiše zbog teže tjelesne ozljede na dvije i pol godine tamnice.

Dan za danom je prolazio, a svi su bili na vlas jednaki. Posao je bio uvijek isti. Robijaško odijelo uvijek jednako, ružno i bezbojno. Ličnost robijaških drugova upoznao je prvih dana, a kasnije su uvijek o istom govorili, uvijek isto radili, u sebi skrivali svoje nakane i ono, što su mislili, dok su šutjeli ili govorili.

Uvijek je bilo isto to pletenje stolaca i stolčića od šiba, uvijek isto noćno prevrtavanje po tvrdom ležaju, uvijek ista težnja, što ga je morila za djecom i zemljom.

Da mu je prstima izvaditi lagano, polako ono drugo zdravo Balakocijevo oko, dok mu ne izgovori, kako je polako i teško izvukao stotinu žalosnih dana, a koliko ih radi njega još izvući mora?

Prolazili su dani sve jedan po jedan i lagano razvukli čežnju za djecom, rođenom zemljom i ugasili želju za Balakocijevim okom.

Po tijelu se raširila tromost od sjedenja.

Tako je jednom, kad je već izvukao polovicu dana, dobio pismo od kuće. Na kuverti su bila poznata kovrčava Radina slova.

Bože, koliko se kao dječak mučio, dok je oponašao njegovo pismo, a nikad ni uz najveću muku nije mu uspjelo da napiše ni jedno slovo ovako lijepo, iscifrano.

Kao da su oživjele one riječi, koje je Rade pisao Pavi, dok je bio u vojništvu, a on se kao mali dječak nadvijao iznad njega i zobao očima svaki zavijutak, svaku crtu Radinog pisma, Radine dike.

Prvi redovi, žive riječi, živ spomen pisama, koje je Rade pisao Pavi, a dalje se lijepo slova namještavala u riječi, koje su javljale grozotu, i bile su strane, nepoznate, a od njih mu je u prvi čas bilo tako, kao da ga je netko nehotice udario po glavi, pa je omamljen. Mala bjeloglava Anica pala je u korito vrelog vapna. Patila se u ranama pet strašnih dana i u mukama zvala oca i mater, da joj pirnu dahom po ranama, da joj rashlade vrelu bol.

Lijepo su je pokopali. U bijelom sandučiću. Šest djevojčica u bjelini nosilo je svijeće. Dalje su cifrasta slova ispisala seoske novosti, a pri dnu posljednje stranice bili su nanizani pozdravi.

Te je dane Tunija spleo mnogo dječjih stolaca. Na svakog je u pameti posjedao svoju Anicu i tepao u sebi. — Nije tajo mogao doći k tebi, diko, nije on mogao doći, diko! Kasnije je spleo još mnogo malih stolaca, no uvijek nije htio da misli na malu Anicu, kao da je neraspoložen, pa mu se ne će posjedati curicu, kad je više nema, na te mrske stolice.

Tunija se vraćao kući u proljeće. Bio je svibanjski dan, težak od mirisa rascvalog bagrema i nagle vrućine. Tunija putuje kući u svojem odijelu. Odijelo teško miriše po nezračenom prostoru, u kojem je ležalo dvije i pol godine. Kao da nije njegovo. Čini mu se, da se vonj širi i po vagonu. Smeta mu taj miris, što dolazi s njega. Svijet okapa kukuruz. Kaplje znoj. Dobro je gledati ovako druge, a sam se ne kretati iz jednog mjesta. Sunce im pali mozak. Neka žena na njivi pije vodu. Past će joj kao kamen.

Ostaju sela i gradovi. Još dvije stanice, . . . još jedna posljednja. Narasli su borovi pred stanicom, otkad ovdje nije bio. Nitko nije izišao, sam je tu. Vlak ode. Tutnji još neko vrijeme. Tunija gleda za njim. Onda ga omami

nagla velika tišina na mrtvoj stanici. Kao da je pomro svijet, a on je ovdje sam samcat.

Tri kilometra od kuće. Vidi se vršak crkvenog tornja.

I krene teškim lijenim koracima. Pa kuda će? Kući. Da vidi kćer, braću, da se pomoli na ženinom i dječjem grobu, da uzme od braće ono tri jutra zemlje — kuću mu je banka prve godine prodala za dug — da popravi staru izbu, i da za koji dan pođe po nadnicama.

Tamo na njivi kopaju težaci. On osjeti na sebi njihov znoj.

U njemu je umor i tromost.

Bolje je sjedjeti po ovakovoj vrućini, pa nešto raditi sjedećki. Bocne ga svježe sjećanje dodira šarene slame i vrbovih šiba u pletenju stolaca. Vraga će on raditi ovako dan za danom, taliti mozak, a zašto?

Već je tu seoski pašnjak, seoska marva. Još malo i doći će u selo. Bog zna, je su li kod kuće? Možda ne će nikoga naći. Može i sutra tamo ići, a večeras će negdje prenoćiti.

Okrenuo se od svog sela i sjeo na kilometrički stup, da pribere misli, što su se raštrkale današnjim uzbudljivim danom. Opet mu je došlo pusto, kao da je pomro svijet, a on je ovdje ostavljen i ničega nije bilo prije, a od ovoga, što bi imalo doći, okreće glavu.

Spopada ga veliki umor kao zadnjih mjeseci u zatvoru, kad se okretao nezadovoljan razmišljajući o povratku kući i na rad na polju. Što će tamo? Kopaj, kopaj! Danas, sutra, uvijek! Žderi luk i kruh! A zašto? Novu kuću više ne će steći. Opet kao nedavno u zatvoru došla mu na pamet porugljiva misao. Čemu kćeri otimati tri jutra zemlje, s kojima će naći dobrog mladoženju. Čemu da vuče k sebi dijete, da mu kuha, sprema i da se dere po nadnicama. On je dvije i pol godine sjedio i pleo neke proklete košare i stolice, pa mu je tijelo kao uzeto. Ne da se njemu micati.

Pod jednim osamljenim hrastom u polju proležao je do večeri. Sve ono zlobno razmišljanje posljednjih mjeseci u zatvoru o uzaludnim naporima i gladovanju, radu na svojoj i tuđoj zemlji, sad je podcrtao ravnodušnim, prezrivim zaključkom.

Ne treba ići tamo. Nije vrijedno, kad i onako od tog nema koristi. Tamo je veliki grob žene, što je bila krhka, kao napukla zdjela žicom ovezana, mali grob bjeloglave curice, koja je vrištala za ocem i materom. Što joj sada on može pomoći? Na grobu im raste trava. Tamo je mirno. Ima vremena, da ide tamo i da se pomoli za pokoj duša.

Kome da dolazi? Mala raste kod strina. Sad im čuva guske, kasnije će svinje. Udat će se rano, već radi ona tri jutra zemlje. To je dobar miraz, a on će već nastojati, da se to uredi dobro, da joj stričevi ne prisvoje očinstvo. On joj ga ne će uzimati. Neka joj ostane. On ne će više k zemlji. Iscijedio se iz njega onaj sok, što je vreo zimi od nestrpljenja za suncem, zemljom i radom.

Pred noć se dovukao do birtije. Malo je pio, ali mu je piće bilo kiselo. U kutu birtije je neki poderani gonič blaga, koji se svijao od bola u nozi. Pred birtijom počivalo je stado ovaca i čupavi pas ovčar.

Birtaš mu je tri puta ponovio: — Što ćeš tamo? Tko te željno čeka? Što se mene tiče, svejedno mi je, možeš ići, ali eto, tu ti je prilika. Ovaj ošepavio na nogu, ni makac ne može dalje, a ovce moraju do sutra deset sati biti na pijaci. Što ćeš tamo? Dijete će rasti bez tebe, kao i do sada.

Te večeri zavijen gustom prašinom, omamljen ovčjim dahom i isparivanjem prašne vune kretao se Tunija za velikim stadom. Zamijenio je bolesnog gonića. Cijelu noć treba ići, da dođe u mjesto, gdje je sutra vašar. Tamo čeka gospodar i pogodba nove službe.

Prolazio je kroz rodno selo. Gonio je ovce ispred stare očinske kuće, mimo Balakocijeva dvora. Jedna i druga strana kuća bila je osvijetljena mjesečinom. Kasna je noć. Svud je tišina, kao da je svijet pomro, a on je ostao sam sa svojom velikom brigom, da sve ovce i jaganjce dovede zdrave pred gospodara.